

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloos ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Irene Isabel Mileiko
Sofistid, Sokrates ja demokraatlik Ateena
Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Mait Kõiv

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Ajalooline taust	8
1.1. Välispoliitiline taust.....	8
1.2. Sotsiaalne ja poliitiline taust.....	9
1.3. Polariseerumine 420. aastatel ja opositsiooni teke demokraatiale	10
2. Sofistlik liikumine	13
2.1. <i>Nomos</i> ja <i>physis</i>	13
2.2. Religioon ja jumalad	16
2.3. <i>Arete</i> ja retoorika	17
2.4. Suhtumine sofistidesse	18
3. Sokrates kui sofist?.....	19
3.1. Platoni ja Xenophoni Sokrates	19
3.2. Aristophanese “Pilved”	20
3.3. Tasu küsimine	22
3.4. <i>Nomos</i> ja poliitilised vaated	23
3.5. <i>Arete</i> ja retoorika; sokraatlik küsitlemistehnika.....	24
3.6. Sokrates ja religioon.....	27
3.6.1. Jumalik ettemääratus	27
3.6.2. <i>Daimon</i>	28
3.7. Sokratese õpilased	29
3.7.1. Alkibiades.....	30
3.7.2. Kritias	32
3.8. Sofist Sokrates: kokkuvõte.....	35
4. Sokratese kohtuprotsess	37
4.1. Miks just 399. aastal?	37
4.2. Noorsoo rikkumine.....	39
4.3. Religioosne süüdistus	40
4.4. Kõnestiil ja hoiak	41
Kokkuvõte	45
Allikad ja kirjandus	47
Summary	52

Sissejuhatus

Ateena demokraatlikku linnriiki 5. sajandil eKr¹ kirjeldavad suured poliitilised ja intellektuaalsed arengud ning muutused. Sajandi esimesel poolel seisis radikaal-demokraatlik Ateena oma võimsuse tipul, sajandi teisel poolel väldanud kurnav Peloponnesose sõda viis aga linnriigi, mis oli sõja lõpukümnendil üle elanud kaks riigipööret, 403. aastaks nii poliitilisse, majanduslikku kui sotsiaalsesse kriisi.

Nimetatud perioodil loobusid intellektuaalid varasemast kosmoloogia ja universumi seaduspärade uurimisest ning pöörasid oma tähelepanu moraali, eetika, inimloomuse ja poliitikaga seotud küsimustele. Esile tõusid rändavad haritlased, sofistid, kelle tegevuskeskuseks kujunes demokraatlik Ateena. Sofistid olid peamiselt retoorika õpetajad, ühtlasi esindasid nad uut, ebatraditsioonilist mõtteviisi, mistõttu omandas sofisti nimetus ja nende tegevus traditsiooniliselt meeletatud ateenlaste seas halva maine.

Sel sündmusterohkel sajandil elas ja tegutses Ateenas filosoof Sokrates, kes oli juba oma eluajal tuntud ning kehtib tänapäevani ühe antiikmaailma autoriteetseima mõtlejana. Sokrates sündis 470. või 469. aastal Ateenas. Ta teenis Peloponnesose sõjas hopliidina vähemalt kolmel korral² ja elas üle mõlemad riigipöörded, kus ta erinevalt paljudest teistest ateenlastest repressioonidest puutumata jäi. 399. aastal leidis aset Sokratese protsess, mille tulemusel Sokrates mürgi manustamise teel surma mõisteti.³

Sokrates oma eluajal ise midagi kirja ei pannud ning seetõttu pärinevad kõik kirjalikud allikad kas tema õpilastelt, sõpradelt, vaenlastelt või hilisematelt autoritelt.⁴ Kõige enam on Sokratest kirjutatud tema õpilased ja austajad filosoof Platon ning ajaloolane Xenophon, kes

¹ Edaspidi kõik aastaarvud ja sajandid eKr.

² Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy: Volume III The Fifth Century Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, lk. 378-379.

³ Plat. Apol. 36b.

⁴ Jaeger, W. (1986a). *Paideia: The Ideals of Greek Culture: Volume I*. New York, Oxford: Oxford University Press, lk.17.

mõlemad kujutavad oma õpetajat voorusliku, seaduskuuleka ning üdini positiivse isikuna. Samas kõige varasem allikas, milles Sokratesest mainitakse, on näitekirjanik Aristophanese 423. aastal ilmunud komöödia "Pilved", milles Sokrates tembeldatakse halvustavalt sofistiks. Fakt, et Sokrates 399. aasta demokraatlikus Ateenas kohtu alla anti, annab kinnitust sellest, et ateenlaste silmis oli ta ohtlik isik. Seega erines suhtumine Sokratesse tema õpilaste ja enamuse ateenlaste vahel kardinaalselt.

Käesoleva töö eesmärk on uurida, miks paljud ateenlased Sokratesest sofistina nägid, ning teha kindlaks Sokratese süüdimõistmise põhjused, hõlmates käsitluse toonase Ateena poliitilised olud ja üldised intellektuaalsed suundumused. Selleks, et teada saada, miks ja kui põhjendatult paljud ateenlased Sokratesest negatiivse sofistina nägid, võrreldakse nende vaateid ja tegevust toonase Ateena poliitilises tegevustikus ning sellest tulenevalt analüüsitakse, mis kaalutlustel demokraatlik Ateena Sokratese 399. aastal süüdi mõista võis. Esimene peatükk avab Ateena välis- ja sisepoliitilise tausta. Teine peatükk tutvustab sofistliku liikumise tagamaid, nende peamisi vaateid ja halva maine põhjuseid. Kolmas peatükk keskendub Sokratese enda vaadetele, võrdlusele sofistidega ning sellest tulenevalt Sokratese kuvandile. Töö lõpeb Sokratese kohtuprotsessi, talle esitatud süüdistuste ja tema kaitsekõne analüüsiga.

Nagu eelnevalt mainitud, Sokrates oma eluajal ühtegi sõna oma filosoofilistest vaadetest ja õpetusest kirja ei pannud. Seetõttu pärineb kogu informatsioon teistelt autoritelt. Antud töös tuginetakse peamiselt kolme antiikautori, Platoni, Xenophoni ning Aristophanese töödele. Nende teoseid lugedes peab säilitama kriitilise meelega. Autorite poolt Sokratesele omistatud ning teda kirjeldavad ütlused võivad tihti peale olla, ja paljudes punktides ka on, kallutatud ning valikulised. Sokratese isikut valgustav teadmine pärineb erineva iseloomuga meestelt, kellest ühed olid tema toetajad, teised veendunud tema mõjude hukatuslikkuses.⁵ Seda tõestavad algallikates esinevad vastuolud.

Filosoof Platon oli Sokratese õpilane ning tema sulest pärineb arvukalt dialooge, milles keskseks vestluspartneriks on tavaliselt Sokrates, teiseks enamasti tuntud 5.sajandi Ateena intellektuaalid ja sofistid. Platon sündis 427. aastal ning oli Sokratese surma ajal 28. aastane.⁶ Ta oli nooruses arvatavasti ise Sokratese vestlusi kuulanud ning hiljem teistelt lähikondlastelt vajalikke täiendusi saanud. Enda tööd pani Platon kirja alles 4. sajandil, pärast

⁵ Guthrie (1969), lk.326-7.

⁶ Samas, lk.355.

Sokratese surma. Platonit peetakse Sokratese filosoofilise õpetuse edasiandjana usaldusväärseimaks, sest filosoofina oli ta arvatavasti võimeline Sokratese õpetusi kõige paremini mõistma. Platonile heidetakse ette kahte omadust: kohati olevat ta pannud Sokratese suhu enda filosoofilised ideed, ning et Sokratese suure austaja ja imetlejana olevat tema loodud pilt Sokratesest subjektiivne. Vaatamata sellele peavad enamik uurijad kõige autentsemaks just Platonit. Antud töö kontekstis on Platoni kirjatükkidest olulisim Sokratese 399. aastal peetud kohtu kaitsekõne “Sokratese” apoloogia”, mis annab infot Sokratesele esitatud süüdistuste, tema kaitseseisukohtade ja üleüldiste tõekspidamiste osas. Tõenäoliselt oli Platon Sokratese kohtuprotsessil ka ise kohal.⁷ Platoni teised dialoogid, näiteks, “Gorgias” ja “Protagoras” pakuvad olulist infot Sokratese ja tema kaasaegsete intellektuaalide maailmavaate ning arusaamade asjus.

Ajaloolane Xenophon, kes pidas end samuti Sokratese õpilaseks, oli Platoni kaasaegne ja elas umbes 355. aastani.⁸ Tema stiil on lihtne ning võrreldes Platoniga on tema kirjutistes vähe märke sügavast filosoofilisest mõttest.⁹ Ka Xenophon pani enda teosed kirja 4. sajandil, pärast Sokratese surma. Sarnaselt Platonile, heidetakse Xenophonile ette subjektiivsust. Ta on selgelt Sokratesest idealiseeriv, kaitsev ja ülistav. Käesoleva töö raames on olulised Xenophoni kaks tööd: “Apoloogia” ja “Memorabilia”. “Apoloogia”, nagu Platoni samanimeline teos, kajastab Sokratese kohtuprotsessi ja tema kaitsekõne seisukohti. “Memorabilia” on neljaosaline Sokratesest kirjeldav raamat, milles Xenophon lükkab ümber Sokratesele esitatud süüdistused, demonstreerib Sokratese headust ja õigsust, tuues selle käigus välja mitmed olulised Sokratese vestlused ja seigad tema elust.

Aristophanes oli 5. sajandi Ateena komöödiakirjanik. Tema näidendite sisu, nagu enamike tolle aja näitekirjanikel, on valdavalt poliitiline ja sotsiaalkriitiline. Aristophanes kritiseeris tolle aja poliitilisi suundumusi, kombeid ning temale vastukarva olevaid isikuid.¹⁰ 423. Aastal lavastati tema näidend “Pilved”, milles autor teeb maha sofistliku haridussüsteemi ja selle hukutavaid tagajärgi. Kõikide negatiivsete sofistlike omaduste kehastajaks on ta valinud Sokratese. Tegemist on ainukese allikaga, mis pärineb Sokratese eluajast, ning mis erinevalt Platonist ja Xenophonist loob Sokratesest üdini negatiivse kuvandi.

⁷ Guthrie (1969), lk. 340-341.

⁸ Samas, lk. 333.

⁹ Samas, lk. 334-335.

¹⁰ Samas, lk. 360.

Eelneva kolme autori kõrval on töös kasutatud veel teisigi antiikautorite töid. 3. sajandi autori Diogenes Laertituse töös “Väljapaistvate filosoofide elud ja arvamused” on ära toodud Platoni ja Xenophoni kõrval 399. aastal Sokratesele esitatud süüdistus. 5. sajandi Ateena sotsiaalsel õhustikku aitab mõista nn Vana Oligarhi 420. aastatel kirjutatud pamflett “Ateena riigikorrast”, mis demonstreerib oligarhiameelse Ateena eliidi meeleolusid ja suhtumist demokraatlikku riigikorda. Aristotelese “Ateena riigikord” annab kronoloogilise ülevaate Ateena linnriigis 5. sajandi sündmustest ja sellega kaasnevatest muutustest riigikorrast.

Lisaks algallikatele toetub käesolev uurimus ka mitmete ajaloolaste sulest ilmunud sekundaarkirjandusele. Üldise ajaloolise tausta ja sündmuste kirjeldamisel toetub antud töö peamiselt kahe autori teostele: P. J. Rhodesi “A History of Classical Greek World 478-323” ja Simon Hornbloweri “The Greek world 479-323 B.C.”. Väga oluline mahukas uurimus on M. Ostwaldi “From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law”, mis käsitleb 5. sajandi Ateena ühiskonna poliitilisel ja sotsiaalsel arengul, peatudes põhjalikult 420. aastate polariseerumisel ning demokraatia sotsiaalse, poliitilise ja intellektuaalse opositsiooni tekkimisel ning olemusel.

5. sajandi filosoofia suundumustest, intellektuaalidest ja nende seisukohtadest annab väga põhjaliku ülevaate W. K. C. Guthrie “A History of Greek Philosophy: Volume 3, The Fifth Century Enlightenment”, mille esimeses pooles keskendub autor sofistidele ja nende vaadetele, teises pooles Sokratese filosoofiale. 5. sajandi Ateena intellektuaalsest tegevusest ja selle mõjust poliitilisele mõtlemisele valgustab ka T. A. Sinclair teoses “A History of Greek Political Thought”.

Allikate vasturääkivusest tulenev probleem on pakkunud arvukatele ajaloolastele uurimisainest. Sokratese uurijad, kelle töid käesolevas töös kasutatakse, on J. Ober, L. Raditsa, R. W. Wallace ja M. Munn. R. W. Wallace analüüsib artiklis “Plato’s Sophists, Intellectual History After 450, and Sokrates” Platoni poolt sofistidele omistatud negatiivset kuvandit, tema eristust sofistide ja Sokratese vahel ning jõuab järeldusele, et vaatamata Platoni eristusele oli Sokrates oma aja tüüpiline intellektuaal. J. Oberi artikkel “Sokrates and Democratic Athens” esitab Sokratese kohtuprotsessi narratiivi ning analüüsib Sokratese käitumise ja vaatekohtade suhestumist demokraatliku Ateena traditsioonidega. Autor nendib, et Sokratese filosoofia läks Ateena traditsioonidega vastuollu, ent kodanikuna austas Sokrates

Ateenat. L. Raditsa artikkel “The Collapse of Democracy at Athens and the Trial of Socrates” lahkab Sokratese süüdimõistmist Peloponnesose sõja viimasel kümnendil avaldunud demokraatiat nõrgestanud sündmuste ja selle tagajärgede kontekstis ning leiab, et Sokratesele sai 399. aastal saatuslikuks tema kriitika ateenlaste suhtes. Samuti on M. Munn enda teoses “The School of History” pühendanud peatüki Sokratese kohtumõistmisele, milles autor nendib, et 399. aastal paistis Sokratese käitumine ateenlastele ohtlikuna.

1. Ajalooline taust

1.1. Välispoliitiline taust

5. sajandi Kreeka kaks kõige tugevamat linnriiki olid demokraatlik Ateena ja oligarhiline Sparta. 478. aastal loodi Pärsia vastu võitlemiseks vabatahtlikkuse alusel Delose liit, mille juhiks sai Ateena.¹¹ Peagi muutus algselt ajutine liit Ateena domineeritud ühenduseks, mille liikmed vandusid Ateenale truudust ja pidid maksma makse Ateena hallatud liidukassasse. Ateenast oli kujunenud impeerium, mis oli sajandi teisel poolel oma võimsuse tipul.¹² Ateena tugevnemisest hirmutatuna, soovis Sparta viimase võimu pärssida ning enda oma suurendada. Aastatel 431-404 raputas Kreekat ülemvõimu pärast peetav Peloponnesose sõda Ateena ja Sparta vahel.¹³ Sõja esimesel poolel näitas Ateena oma ülevõimu merel ning kumbki pool olulist ülekaalu ei saavutanud. Sõja viimane kümnend oli Ateenale eriti karm ning ateenlaste positsioon nõrgenes järkjärguliselt. Juba sõja algul laastas Ateenat katk, mis kurnas linnriiki nii füüsiliselt kui vaimset.¹⁴ 415- 413. aastatel võttis Ateena ette palju ressursse nõudnud katse vallutada Sitsiilia, mis Ateena linnriigile katastroofiga lõppes.¹⁵ Vahetult enne ekspeditsiooni raputasid Ateenat kaks religioosset skandaali, Eleusise müsteeriumide parodeerimine ning Hermese kujude lõhkumine, mida vaadeldi kui halba oomenit ja demokraatiavastast vandenõu.¹⁶ 411. aastal leidis sõjast nõrgestatud Ateenas aset oligarhiline riigipööre. 410. aastal demokraatia küll taastati, kuid eelnenud andis märku linnriigi ebastabiilsusest ja sisemistest vastuoludest. Kõikjal Kreekas valitses muutlik poliitiline atmosfäär, ka muljal toimusid riigipöörded ning paljud linnad olid kodusõja äärel.¹⁷ Spartat oli vahepeal asunud toetama Pärsia, kes vastutasuks soovis valitseda

¹¹ Rhodes, P. J. (2006). *A History of Classical Greek World 478-323 BC*. Blackwell Publishing, lk. 182.

¹² Martin, T. R. (2000). *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*. New Haven, London: Yale University Press, lk. 106.

¹³ Rhodes (2006), lk.7; lk. 160.

¹⁴ Samas, lk. 128.

¹⁵ Samas, lk. 160.

¹⁶ Samas, lk. 166.

¹⁷ Raditsa, L. (1979). *The Collapse of Democracy at Athens and the Trial of Socrates*, Rivista storica dell'Antichità 9, lk.13.

Kreeka linnu Väike-Aasias.¹⁸ Ateena oli peale Sitsiilia ekspeditsiooni suutnud küll oma ressursse koondada, kuid Sparta, kelle selja taga seisis Pärsia rahaline tugi, oli jätkusuutlikum. Sõda lõppes 404. aastal poliitilises, sotsiaalses ja majanduslikus kriisis oleva Ateena lüüasaamise ja alistumisega.¹⁹ Samal aastal seati Ateenas Sparta toega sisse oligarhia. Võim läks 30 mehe kätte, kes kehtestasid linnas ülimalt verise ja karmi terrori. Paljud ateenlased tapeti ning nende vara konfiskeeriti, paljud põgenesid võõrsile.²⁰ 403. aastal taastati jällegi demokraatia, kuid demokraatliku Ateena hiilgeaeg ja ülemvõim oli läbi saanud ning see asendus Sparta hegemooniaga Kreekas.²¹

1.2. Sotsiaalne ja poliitiline taust

Ateena oli 5.sajandil üks vähestest demokraatlikest Kreeka linnriikidest. Sajandi keskpaigas elas Ateenas tõenäoliselt 60 000 meessoost kodanikku.²² Kõik kodanikud võisid linna valitsemisest osa võtta, kuid pidid vajadusel maksma makse ning linna eest võitlema. Peamised Ateena finantseerijad olid rikkad ehk aristokraatlik eliit.²³ Ateena kõrgeim võimuorgan oli rahvakoosolek, mille kõrval eksisteeris 500-nõukogu, kellel oli nõuandev ning rahvakoosolekute päevakorda ettevalmistav funktsioon.²⁴ Nõukogu liikmed ja riigiametnikud, välja arvatud strateegid, valiti loosi teel.²⁵ Igal kodanikul oli õigus rahvakoosolekutel sõna võtta ning ettepanekuid teha.²⁶ Otsused, mis vormistati dekreetidena, võeti vastu rahvakoosolekutel hääletamise läbi.²⁷ Otsuste vastuvõtmisel ei tuginetud alati ekspertide arvamusele,²⁸ kuna lõplikuks otsustajaks oli rahvas, kellele ekspertide nõu ei pruukinud meelepärane olla. Samuti oli oluline mõnesajaliikmeline vandekohus, mille ülesandeks oli

¹⁸ Rhodes (2006), lk.7.

¹⁹ Raditsa, (1979), lk. 13.

²⁰ Hornblower, S. (2002). *The Greek World, 279-323 BC (Routledge History of the Ancient World)*. New York and London: Routledge), lk.19.

²¹ Hornblower (2002), lk.150. ; Rhodes (2006), lk.160.

²² Rhodes (2006), lk. 8.

²³ Balot, R. K. (2001). *Greed and Injustice*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. , lk. 180-183.

²⁴ Aristot. Const. Ath. 45 ; Hornblower (2002), lk.137.

²⁵ Rhodes, P. J. (2007). *The Greek City States: A Source Book*. New York: Cambridge University Press.), lk.123.

²⁶ Jaeger (1986a), lk. 290.

²⁷ Rhodes (2006), lk. 61-62.

²⁸ Samas, lk.63.

süüasjade lahendamine. Kohtunikud loositi Ateena kodanike seast.²⁹ Süüasjad algatati tavapäraselt üksikindviidide poolt ning kuna professionaalse advokaadi amet puudus, pidi mõlemad osapooled enda seisukohtasid ise kaitsma. Vandekohtud, nagu ka rahvakoosolek, olid seega amatöörlikud institutsioonid, mis väljendasid rahva tahtet.³⁰ Kuna alamklass oli enamuses ja otsused langetati häälteenamusega, siis teenis demokraatia rahva ehk valdavalt alamklassi huve.

1.3. Polariseerumine 420. aastatel ja opositsiooni teke demokraatiale

Ateena juhtfiguur 450. aastatest kuni 429. aastani oli Perikles, Ateena radikaalse demokraatia alusepanija.³¹ Ateena demokraatia oli toona oma kõrgpunktis.³² Periklese eestvõttel kehtestatud meetmete hulka kuulusid kodanikuõiguse andmine ainult neile, kelle mõlemad vanemad olid ateenlased, ning vandekohtutes ja riigiametites teenimise eest tasu maksmine, eesmärgiga, et ka vaesemad kodanikud linnriigi avalikus elus aktiivselt osaleda saaksid.³³ Periklese surma 429. aastal loetakse nii intellektuaalse kui poliitilise ajaloo pöördepunktiks.³⁴ Thukydides kirjeldab, et peale seda hakkas õhkkond Ateenas muutuma.³⁵ Kui Perikles oli olnud rahva vaieldamatu liider, siis tema järeltulijad pidid rahva poolehoidu nimel võitlema. Erinevalt varasemast, ei kuulunud kõik järgnevad poliitilised rahvaliidrid vana aristokraatia sekka. Nad olid küll jõukad, kuid osa neist ei pärinenud prestiižsetest ega mainekatest perekondadest. Nende erinevast taustast tulenes ka nende erinev poliitiline stiil.³⁶ Nende meeste võim baseerus rahvakoosolekutel ja vandekohtutes peetud veenvatel kõnedel,³⁷ mistõttu nimetatud institutsioonid muutusid senisest olulisemateks poliitilise võimu

²⁹ Ober, J. (2011). *Socrates and Democratic Athens, The Cambridge Companion to Socrates*. (Toim. D. R. Morrison), The Cambridge Companion to Socrates. Cambridge: Cambridge University Press, lk. 139.

³⁰ Ober (2011), lk. 139; Rhodes (2006), lk. 65.

³¹ Rhodes (2006), lk. 70.

³² Hornblower (2002), lk.197.

³³ Aristot. Const. Ath. 27; Rhodes (2006), lk. 61.

³⁴ Wallace, R. W. (2007). *Plato's Sophists. Intellectual History after 450 and Socrates*. (Toim. Loren J. Samons II) , The Cambridge Companion to The Age of Pericles. Cambridge: Cambridge University Press, lk. 226.

³⁵ Thuc. 2. 65. 10.

³⁶ Ostwald, M. (1986). *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press., lk.199.

³⁷ Rhodes (2007), lk. 126. ; Wallace (2007), lk. 228.; Ateena seadused olid kuni 5. sajandi lõpuni lõpuni süstematiseerimata, täpselt defineerimata ning ühtselt kirja panemata. Sellest tulenes olukord, kus seadused olid mitmetiõlgendatavad, mis põhjendab veenva kõne olulisust 5.saj Ateenas- igasuguste otsuste vastuvõtmine põhines veenva kõnel ja rahva tahtel. (Munn (2000), lk. 271.)

teostamise instrumentideks. Selliseid rahvaliidreid tähistati sõnaga demagoog (*demagogos* - “rahva juht”), mis teadaolevalt esimest korda omistati Periklese järglasele Kleonile.³⁸

Samal ajal kerkis Ateena ühiskonnas demokraatiavastane kriitika ja opositsioon, mille esindajaks oli peamiselt Ateena aristokraatlik noorsugu.³⁹ Rahva ja nende juhtide võim kahjustas ülemklassi privileege ning huve. Noor aristokraatia hakkas demokraatiasse suhtuma kui iganenud süsteemi.⁴⁰ Hea ülevaate toleaeegsest ülemklassi demokraatiavastasest meelsusest annab ühe tundmatu aristokraati, nn Vana Oligarhi (tuntud ka kui Pseudo-Xenophon) poolt kirjutatud pamflett “Ateena riigikorrast”. Kirjutis esitab järgneva kriitika: ühiskonnas on “halvemad” inimesed ehk massid paremal positsioonil kui “head”; vaestel ja kehvematel on õigus saada rohkem kui kõrgestisündinuil, kuna rahvas on see, kes käib sõjas ja linna oma jõuga toetab; rahvas hoolib ainult tasust ja kasust, mis nad ametite pidamise eest saavad, mitte riigi heaolust; rahvas on rumal, harimatu, hooletu, paheline, kehva väljanägemisega ning nende vaesus tõukab neid häbiväärsetele tegudele; vandekohtutes ei huvita rahvast tõde, vaid omakasu; iga närune inimene võib rahvakoosolekul või nõukogus püsti tõusta ning nõuda seda, mis talle kasulik on; rahvas ei tegele kultuursete alade, nagu spordi või muusikaga; rahvas küsib aristokraatidelt kõrgeid makse ning saadab neid linnast välja, see aga teenib madalama klassi huve.⁴¹ Vana Oligarh kinnitab, et aristokraatia on igal pool maailmas demokraatiaga opositsioonis ning seadusi peaks tegema targad mehed, kes ei laseks igasugustel hulludel rahvakoosolekul kokku tulla, ega sõna võtta.⁴² Seega oli aristokraatlikult meelestatud ringkondade vaade rahvast, selle võimest Ateenat valitseda ja demokraatiast negatiivne.⁴³

Noored aristokraadid olid valdavalt oligarhiameelsed: nende mentaliteet ja viisid ei olnud kooskõlas demokraatlike väärtustega. On teada, et rahvaliidrid kahtlustasid noort ülemklassi ja nende klubisid nn hetairiaid (“seltskondi”) demokraatiavastase vandenõu sepitsemises.⁴⁴ Kuna tee isikliku eduni sillutati veenva kõne abil rahvakoosolekutel, nõukogus ning vandekohtute mõjutamise läbi, kasutas demokraatiavastane aristokraatia neid institutsioone ära sarnaselt rahvaliidritele. Ambitsioonikate ülemklassi noormeeste

³⁸ Thuc. 4. 21.; Rhodes (2007), lk. 127.

³⁹ Ostwald (1986), lk.185.

⁴⁰ Samas, lk.273.

⁴¹ Ps. Xen. Const. Ath. 1.1-1.3; 1.5-1.6; 1.10; 1.13-14.

⁴² Samas, 1.5.; 1.9.

⁴³ Ostwald (1986), lk. 224.

⁴⁴ Samas, lk. 233-234.

õpetajatena aga kerkisid 5. sajandi teisel poolel esile nn sofistid, kes tasu eest retoorikat ehk veenva kõnelemise kunsti õpetasid.⁴⁵

⁴⁵Ostwald (1986), lk. 237.

2. Sofistlik liikumine

Panhelleenlik sofistlik liikumine sai alguse juba enne 450. aastaid. Termin sofist, *sophistes*, tuleb sõnast *sophia* ja *sophos*, mis tähendab “tarkust” ja “tarka”. Algselt oli selle nimetuse tähendus üldisem, ning tähistas “tarka inimest”, nagu näiteks Homerost ja Hesiodost.⁴⁶ Viienda sajandi teisel poolel muutus selle sõna tähendus kitsamaks ja hakkas tähistama meest, kes on poliitika, eetika, kuid eriti retoorika asjatundja ning kes teenib elatist noori õpetades. Tegemist oli rändavate õpetlastega, kelle peamiseks tegevuskeskuseks kujunes demokraatlik Ateena.⁴⁷ Nõudlus nende õpetuse järele oli suur, kuna veenev kõne oli linnriigi poliitilisel avalikul areenil läbilöömiseks hädavajalik.⁴⁸ Kuna sofistid oma õpetuste eest küllaltki suurt tasu nõudsid, koosnes nende õpilaskond noortest jõukatest aristokraatidest.⁴⁹

2.1. *Nomos* ja *physis*

Sõna *nomos* tähistab riigi sotsiaalseid ja õiguslike tavasid, seadusi ja traditsioone.⁵⁰ Kuni 5. sajandi keskpaigani valitses arusaam, et kõikide inimkonna *nomosed* alluvad ühele jumalikule seadusele. Herakleitos ütleb: “Inimseadused (*nomoi*) toetuvad ühele jumalikule seadusele.”⁵¹ Samas olid iga linna eripärast tingituna igal linnriigil oma *nomoi*, mis sobitusid

⁴⁶ Friedell, E. (2010). *Vanaaja kultuurilugu: Kreeka kultuurilugu II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. , lk.247.

⁴⁷ Plat. Apol. 19e; Wallace (2007), lk.222.

⁴⁸ Annas, J. (2001). *Classical Greek Philosophy*. (Toim. J. Boardman, J. Griffin, O. Murray), The Oxford History of Greece and the Hellenistic World. Oxford, New York: Oxford University Press, lk. 280.

⁴⁹ Ostwald (1986), lk. 242.

⁵⁰ Thuc. 2.37.3; Ostwald, M. (1992). *Athens as a Cultural Centre*. The Cambridge Ancient History Volume 5: The Fifth Century BC. Cambridge: Cambridge University Press , lk. 353.

⁵¹ Guthrie (1969), lk. 55.

nende konkreetsete uskumuste ja vajadustega.⁵² Ateenas olid omad, demokraatlikud seadused ja traditsioonid. Ateenas vaadeldi *nomost* ehk traditsiooni riigi säilitaja, vabaduse garanteerija ning kaitsjana türannia vastu.⁵³ Traditsioone austava 5. sajandi ateenlase arusaama kohaselt olid seadused jumalikkude päritolu ja need ratifitseeriti terve linna nõusolekuga.⁵⁴

Kui enne 450. aastaid jumalaist seatud *nomost* kritiseeriv mõtteliikumine pea puudus,⁵⁵ siis sajandi teisel poolel hakati mõnedes ringkondades absoluutses, jumalast tulenevas *nomoses* kahtlema, mis eriti tugevalt lõi välja 420. aastatel just sofistide ja nende õpilaste seas.⁵⁶

Nomosele hakati vastandama mõistet *physis*, mis kuulsalt sofist Protagorase sõnul on inimese sünnipärane vaimne ja füüsiline olemus.⁵⁷ Laiemas tähenduses võib seda terminit defineerida kui loomu poolt antud, loodusseadust ja reaalsust, mis on absoluutne ja muutumatu.⁵⁸ Kuna sofistid reisisid ringi ja pöörasid tähelepanu linnade erinevatele seadustele ja tavadele, siis nähti igas linnas olevat oma *nomoi*, mis seal kehtisid. See, mis ühes kohas oli keelatud, oli teises lubatud. Jõuti järeldusele, et seadused on seega relatiivsed ning ei saa pärineda ühest jumalikkudest allikast.⁵⁹ Seega ei pidanud mitmed sofistid *nomost* ülimuslikuks, jumalast ega *physisest* tulenevaks. Nende arusaama järgi olid *nomoi* inimese loodud, seega meelevaldsed ning vastavalt vajadusele muudetavad. Protagoras ei pidanud seadusi universaalseks, veel vähem jumalate looduks, kuid seaduste järgimist pidas ta siiski oluliseks. Tema väitel peab iga linn oma seadused kehtestama ning seejärel nende järgi käituma.⁶⁰ Protagorase mitmed järglased olid aga palju radikaalsemad. Nende vaadete kohaselt oleks inimese elu pidanud määrama mitte inimeste loodud seadus, vaid *physis*. Sofistliku hariduse saanud Kallikles põhjendab *physis* domineerimise õigust looduse seaduspärasustega. Loomariigi, riikide ja erinevate rasside kontekstis domineerivad tugevad nõrgemate üle. Suured riigid ründavad väikseid, kuna nad on tugevamad ja ülevamad. See tuleneb loodusseadusest, mis ei ole inimese mõjuväljas. Seetõttu on õiglane ka see, kui

⁵² Guthrie (1969), lk. 129.

⁵³ Ostwald (1986), lk. 252.

⁵⁴ Guthrie, lk.139.

⁵⁵ Ostwald (1986), lk. 252.

⁵⁶ Samas, lk.79.

⁵⁷ Samas, lk. 263.

⁵⁸ Samas, lk. 250.

⁵⁹ Sinclair, T. A. (2010). *A History of Greek Political Thought*. London: Routledge, lk. 48

⁶⁰ Plat. Theaet. 167c; Plat. Prot. 327a-d; Sinclair (2010), lk.53-54.

parematel ja tugevamatel on võim halvemate ja väetite inimeste üle.⁶¹ Kallikles oli üks radikaalsemaid *physisest* tuleneva moraali toetajaid, kelle järgi peaksid tugevad mehed oma ihadele täieliku vaba voli andma, käituma isekalt ja türanlikult.⁶² Kallikles ütleb, et *nomos* kaitseb rahva iseseisvust, defineerides valitsevad sotsiaalsed normid ja moraali printsiibid. Viimast teeb Kallikles maha ning kiidab hoopis Xerxest ja Dareiost, kes järgivad paremate pooltel oleva õiguse printsiipi.⁶³ Sofist Gorgiase sõnul kaitseb *nomos* võrdsuse printsiipi, mis ei ole kaugeltki ideaalne, vaid rahva poolt välja mõeldud kaitserelv ülimate indiviidide vastu.⁶⁴ Sofistliku vaate *nomosest* ja *physisest* võtab hästi kokku järgnev: “Need kes seavad sisse *nomoi* on nõrgad ehk enamus. See *nomos*, mille nad kehtestavad, on määratletud vastavalt sellele mis neile endale sobib ja kasu toob. Nad ütlevad, et rohkem võtta on ebaõiglane ja häbiväärne, eesmärgiga heidutada tugevaid, kes oleksid võimelised saama rohkem kui võrdse osa. Nad ise on nõus võrdse osaga, kuna nad kuuluvad alamklassi. Minu arvates on see *physis*, mis õigluse deklareerib. Nimelt paremal indiviidil peaks olema rohkem kui kehväl ja võimekamal rohkem kui vähemvõimekal. Nii on kõigi teiste elusajadega. Peredes ja tervetes riikides on näha, et õiglust determineerib tugevam, kes valitseb ja kel on rohkem kui nõrgemal.”⁶⁵ Sofistliku arusaama kohaselt ei olnud ühelgi sotsiaalsel jõul õigust ära hoida *physisest* vaba tahet ja väljendust.⁶⁶ Seetõttu pidasid sofistid ja nende õpilased demokraatiat nõrkade valitsemisviisiks ning austasid hoopis neid riike, kus valitsevad paremad ja tugevad.

Seega seisis Ateenas ühes äärmuses kõikide kodanike võrdsuse printsiip, mille kaitsjaks on seadus ja väljenduseks demokraatia, teisel pool ideaal tugevast mehest, kes põlgab ära oma absoluutse ja iseka võimuteostuse teel kehtiva seaduse ja rahva.⁶⁷ Seega ei austanud sofistid ega nende õpilased demokraatiat ehk nõrgemate valitsemist, vaid nende poolehoid kuulus oligarhiliatele ja despotlikele riikidele, nagu Sparta või Pärsia, kus võim *physisest* järgi determineeritud, seega tugevamate ja paremate käes. Platoni “Seadustes” räägib keegi nimetu ateenlane, et noored mehed ammutavad sääraseid vaateid teadusemeestelt, kes väidavad, et õiglus saavutatakse tänu jõule. Noored mehed muutuvad jumalakartmatuteks,

⁶¹ Plat. Gorg. 283d-e, 488c, 490a; Jaeger (1986a), lk.325.

⁶² Guthrie (1969), lk. 101-102.

⁶³ Plat. Gorg. 483e; Ostwald (1986), lk 249.

⁶⁴ Samas 483c-6.

⁶⁵ Samas 482c-486d.

⁶⁶ Ostwald (1986), lk. 265.

⁶⁷ Guthrie (1969), lk. 139.

uskudes justkui ei olekski jumalad sellised, nagu seadus neid ette käsib kujutada. Seetõttu mõjutavad õpetajad neid elama elu, kus õigus on “loomupärasel”, mille kohaselt tuleb teiste üle domineerida, selle asemel, et teisi seaduste ja tavade järgi teenida.⁶⁸ Nagu ajaloolane Robert W. Wallace kinnitab, aitasid sofistid oma vaadetega 5. sajandi viimastel kümnenditel demokraatia õõnestamisele kaasa.⁶⁹

2.2. Religioon ja jumalad

Nagu eelnevalt mainitud, ei uskunud sofistid seaduste jumalikku päritollu ja selline arusaam sai vaid tuleneda üleüldisest skeptilisest suhtumisest religiooni ja jumalatesse. Nagu seaduste puhul, oli siingi arutluse all küsimus, kas jumalad eksisteerivad loomu ehk *physise* poolst või on sarnaselt seaduste ja tavadega inimese loodud. Mõned sofistid piirdusid jumalate olemasolus kahtleva seisukohaga, radikaalsemad aga väitsid, et jumalad on inimeste väljamõeldis. Protagoras ütles järgmist: “Jumalate kohta ei tea ma öelda, kas nad on olemas või mitte.” Protagoras mõistetigi jumalakartmatuse eest süüdi ja saadeti Ateenast välja.⁷⁰ Platoni teoses “Seadused” ütleb keegi ateenlane, et teadusemeeste esimene seisukoht jumalate kohta on see, et nad ei eksisteeri loomu poolst, vaid on kunstlikult kindlate õiguslike tavade järgi loodud, mis eri paikades erinevad ning millega iga hõim on enda seadusi luues nõustunud.⁷¹ Tragöödiakirjanik Euripides, kes tolle aja intellektuaalsete ringkondadega tihedalt läbi käis ning keda peetakse Anaxagorase, Prodikose, Protagorase ja Sokratese õpilaseks,⁷² kirjutab näidendis “Bellerophon”: “Kas on inimest, kes ütleb, et taevas on jumalad? Ei, ei ole ühtegi”.⁷³ Kritiast, hilisemat oligarhi, kes sofistidega sarnaseid intellektuaalseid vaateid jagas, peetakse üheks esimeseks ateistiks, kes väitis, et religioon on kavalate inimeste poolt loodud poliitiline leiutus kindlustamiseks hea käitumine.⁷⁴

Sellel pinnasel tekkinud jumalakartmatusest annavad tõestust 5. sajandil teisel poolel sagenenud jumalakartmatud kuriteod, nagu müsteeriumide rüvetav parodeerimine ja hermide

⁶⁸ Plat. Nom. 889b.

⁶⁹ Wallace (2007), lk.222.; Jaeger (1986a), lk.322.

⁷⁰ D. L. 9.8.51-52.

⁷¹ Plat. Nom. 889e.

⁷² Ostwald (1986), lk. 280.281; Jaeger (1986a), lk. 332.

⁷³ Wallace (2007), lk.219.

⁷⁴ Guthrie (1969), lk. 243-244; Jaeger (1986a), lk. 330.

lõhkumine 415. aastal, milles süüdistatud olid sofistliku haridusega noored oligarhiameelsed Ateena aristokraadid. Teisalt sagesid ka kohtuprotsessid, kus süüalustele heideti ette just jumalakartmatust. Sellise süü langes osaks näiteks Protagorasele, Anaxagorasele ning ka Sokratesele.⁷⁵

2.3. *Arete* ja retoorika

Sofistid väitsid, et nad õpetavad *areted*, mis tähendab voojust selle sõna kõige avaramas tähenduses. Voojust hõlmas sofistide ja laiema avalikkuse arusaama järgi oskusi, mis sotsiaalses ja poliitilises elus eduni viivad. Niisiis oli *arete* edukuse eeltingimus, mille peamiseks väljenduseks oli retoorika. Retoorikakunsti eesmärgiks oli sõnade veenev kasutamine, mis tagas inimesele vabaduse ja oskuse teiste üle valitseda ja enda tahte saavutada.⁷⁶ Seega hakatigi *arete* all mõistma suutlikkust retoorilise veenmise läbi avalikus elus edu saavutada.⁷⁷ Cicero kirjutab, et alates professionaalse kõnekunsti võimu tunnustamisest, tõusis esile selle kunsti õpetajad. See oli aeg kui Gorgias, Protagoras, Hippias ja paljud teised said tuntuks väidetega, et nad õpetavad, kuidas osava kõnega võib nõrgema argmendi tugevamaks muuta.⁷⁸ Gorgiase sõnul saab retoorikakunsti valdav inimene veenda vandekohust, nõukogu liikmeid, rahvakoosolekut või ükskõik mis teist kodanikekogunemist oma tahte järgi.⁷⁹ Hippokrates sõnab, et sofist teeb kavalalt rääkimise meistreid.⁸⁰ Gorgias ütleb, et tema õpilased õpivad õige ja vale printsiipe.⁸¹ Gorgiase õpilane Polos väidab, et oraatorid sarnanevad despootidele, kes saavad inimesi enda soovitud viisil kohelda.⁸² Tema esindabki noore sofisti vaadet, kelle meelest on retoorika abivahend praktiliste poliitiliste hüvede saavutamiseks. Nagu nägime, siis teine Gorgiase õpilane Kallikles usub, et võimuni jõuab läbi põlastusväärse pööbli manipuleerimise teel.

⁷⁵ Burkert, W. (1992). *Athenian Cults and Festivals*. The Cambridge Ancient History Volume 5: The Fifth Century BC. Cambridge: Cambridge University Press, lk. 247.

⁷⁶ Wallace (2007), lk.62.

⁷⁷ Jaeger (1986a), lk. 291-292; Guthrie (1969), lk.38.

⁷⁸ Cic. Brut. 30-31.

⁷⁹ Plat. Gorg. 452e.

⁸⁰ Plat. Prot. 312d.

⁸¹ Plat. Gorg. 456c-e.

⁸² Samas, 466b-c.

2.4. Suhtumine sofistidesse

Võib olla, et varased 5. sajandi sofistid olid rahva seas positiivses kirjas, kuid viienda sajandi lõpul hakkasid nad oma head mainet kaotama. Periklese surmast alates süvenenud polariseerumine näitas haritlasi nende ebatraditsiooniliste vaadete ning demokraatiavastase kriitikaga negatiivses ja tumedas varjundis. Neid kritiseeriti, kuna nad lõhestasid traditsioonilisi arusaamu.⁸³ Sofistlikud oskused edendasid demagoogiat, termin “sofist” sai külge negatiivse tähenduse, mis seostus pigem kavaluse kui eetikaga, ja sofismi mõisteti kui abinõu, mille abil oli võimalik end poliitikas kehtestada. Sofistide vaated ja väärtused võtsid õpilased oma õpetajatelt üle.⁸⁴ Sokratese kaasaegsed nägid sofiste pigem negatiivsete isikutena, kes on rahvast eraldunud ning kelle käe alt sirguvad Ateena traditsioonide ja tavadega vastukäivad noored. Platoni dialoogis “Phaidros” ütleb Phaidros, et kõige mõjukamad ja asutatamad poliitikud pelgavad kõnede kirjutamist ja nende säilitamist kartuses, et järelkasv hakkab neid sofistideks kutsuma.⁸⁵ Sokratese süüdistaja Anytose arvates on need inimesed hullud, kes sofistidele maksavad ja lubavad neil oma lapsi õpetada, linnad ei tohiks neid isegi sisse lasta.⁸⁶

Platon omistas terminit “sofist” paljudele, kes alates 420ndatest aastatest Ateenas retoorikakunsti õpetasid. Platon on ka suuresti vastutav sofismile omistatava negatiivse tähenduse eest.⁸⁷ Mehed, keda enim sofistidena vaadeldi, olid Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias, Antiphon, Thrsaymachos.⁸⁸ Sofistide puhul ei ole tegemist ühtse koolkonnaga, vaid pigem mõtteliikumisega.⁸⁹ Nende meetodid ja õpetuse sisu võis erineda,⁹⁰ kuid kõiki ühendas huvi retoorika ja argumentatsiooni vastu ning oma õpetuste eest raha küsimine.⁹¹ Retoorika õpetamine oli neile iseäralikust ebatraditsioonilisest maailmavaatest tulenev, mis hõlmas uutmoodi arusaama poliitikast, seadustest, eetikast ja religioonist.

⁸³ Wallace (2007), lk. 222.

⁸⁴ Ostwald (1986), lk. 258.

⁸⁵ Plat. Phaedr. 257d.

⁸⁶ Plat. Meno 92b.

⁸⁷ Ostwald (1986), lk. 238.; Wallace (2007), lk. 215.

⁸⁸ Ostwald (1986), lk. 242.

⁸⁹ Cartledge, P. (2009). *Ancient Greek Political Thought in Practice*. New York: Cambridge University Press. , lk. 72.

⁹⁰ Wallace, (2007), lk. 47.

⁹¹ Jaeger (1986a), lk. 293.

3. Sokrates kui sofist?

3.1. Platoni ja Xenophoni Sokrates

Sokrates elas Peloponnesose sõja ajal, tunnistades 5. sajandi teisel poolel ilmnevaid eelnevalt kirjeldatud poliitilisi, sotsiaalseid ja intellektuaalseid muutusi. Ta ei olnud pelgalt kõrvalseisja, vaid üks novaatoreid ja teisitimõtlejaid. Sokrates oli sofistide kaasaegne ning olles ise filosoof, käis ta tollaegse haritlaskonnaga tihedalt läbi. Enamikes Platoni dialoogides on Sokratese vestluspartneriteks just tuntuimad sofistid ja nende lähikonda kuuluvad noored aristokraadid.⁹² Sellegipoolest väidavad Platon ja Xenophon, et Sokrates erines täielikult sofistidest.

Platon kujutab oma õpetajat positiivse ning sofistide negatiivsete isikutena.⁹³ Nagu öeldud, vastutab Platon suures osas sofistide halvast maine kujundamise eest, kuna oma kirjutistes teeb ta nende põhimõtteid ja meetode maha. Platoni dialoogides ilmneb ka Sokratese enda halvustav suhtumine sofistlikesse meetoditesse. Platon kirjeldab sofistide kui tasustatud jahimehi, kes kütivad jõukaid noori.⁹⁴ Ta eristab sofistide filosoofidest enne ja pärast teda: oma õpetaja Sokratese liigitab ta filosoofiks, kuid sofistideks loeb ta näiteks Protagorase ja Gorgiase.⁹⁵ Platoni järgi ei tegelenud sofistid vastupidiselt filosoofidele vooruse ega tõe otsingutega, vaid kõige muu näilisega.⁹⁶ Peale selle kritiseerib Platon teravalt sofistide suhtumist retoorikasse. Ta teeb vahet "õigel" ja "valel" retoorikal. Viimane on loomulikult sofistidele omane. Platon mainib, et kui retoorika pealiskaudsete veenjate käest ära saada ning seda korralikult, tõe baseeruvana rakendada, oleks see filosoofiaga samaulatuslik.⁹⁷ Seega peab Platon sofistide rahaahneteks, pealiskaudseteks, tõe ja voorustest mitte hoolivateks õpetajateks, kellel sügavamad filosoofilised huvid puuduvad. Sokratesele omistab ta kõik

⁹² Wallace (2007), lk. 231.

⁹³ Samas, lk. 231.

⁹⁴ Plat. Soph. 231d.

⁹⁵ Wallace (2007), lk. 223.

⁹⁶ Ostwald (1986), lk.242.

⁹⁷ Guthrie (1969), lk.177.

vastupidised head omadused, tunnistades ta tõde otsivaks filosoofiks, kes muretseb vooruste ja hinge heaolu pärast.⁹⁸

Sarnaselt Platonile, on Sokratesest kaitsval seisukohal ka Xenophon, näidates teda ainult heas valguses. Sofistide meetoditest ei pea temagi suurt ning vastandab neile oma õpetaja printsüübid. Xenophoni kirjutises portreeritud Sokratese sõnul kutsutakse sofistideks neid, kes müüvad oma tarkust raha eest ükskõik millisele soovijale.⁹⁹ Xenophon eristab teadmiste edasiandmise au- ja häbiväärset viisi. Viimane on omane sofistidele, kelle omadust ükskõik keda tasu eest õpetada kõrvutab ta prostitutsiooniga. Sokrates ise käitub auväärselt, kuna õpetab neid, kel on annet, tasu nõudmata ja nii hästi kui võimalik.¹⁰⁰ Xenophoni “Apoloogiast” ja “Memorabiliast” joonistub selgelt välja püüe Sokratese mainet kaitsta ning teda süüst puhtaks pesta. Xenophoni näitab oma töödes, et Sokrates oli ülipatriootlik, vaga ja õiglane Ateena kodanik, kes täitis linnriigi ees alati oma kohustusi.¹⁰¹ Xenophon rõhutab, et Sokrates avaldas sõpradele oma tegude ja sõnadega head mõju.¹⁰² Näiteks omistab Xenophon Sokratesele järgneva: Sokrates arutles teemade üle, mille teadmine tegi inimese õilsaks; ta oli tõeliselt religioosne mees, kes ohverdas pidevalt linna altaritel; Sokrates kontrollis oma himusid, kehastades nõnda ülimat rangust; teda ei puudutanud omadused nagu jumalakartmatus, kuritegelikkus, aplus, iha ega laiskus; Sokrates ei küsinud raha ning imestas, kui keegi teine seda vooruse õpetamise eest tegi; ta rääkis oma kaaslastele headusest ning kõigest, mis inimest puudutas.¹⁰³ Seega idealiseerib Xenophon oma õpetajat ning vastandab teda sofistidele nagu Platongi.

3.2. Aristophanese “Pilved”

Sootuks teistsuguse pildi Sokratesest annab meile varasem allikas - Aristophanese komöödia “Pilved”, millega ta osales 423.aastal Dionysose pidustuste raames toimunud

⁹⁸ Plat. Apol. 33e, 19e.

⁹⁹ Xen. Mem. 1.6.13.

¹⁰⁰ Xen. Mem. 1.6.13-14.

¹⁰¹ Jaeger, W. (1986b). *Paideia: The Ideals of Greek Culture: II. In Search of the Divine Center*. New York, Oxford: Oxford University Press, lk. 20-21.

¹⁰² O'Connor, D. K. (2011). *Xenophon and the Envyable Life of Socrates*. Donald R. Morrison (Toim), *The Cambridge Companion to Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press. Lk.49.

¹⁰³ Xen, Mem, 1.1.2; 1.1.16. ; 1.1.20; 1.2.1.; 1.1.2.; 1.2.7; 1.2.17.

näidendite konkursil. Samal ajal vältas stressirohke ja ärev Peloponnesose sõda. Konservatiivne Aristophanes oli mures vanade ideaalide ja moraalsete standardite langemise pärast, mis Ateena noori rikkus. Aristophanes kurtis, et noorem generatsioon armastab luksust, käitub amoraalselt ja aralt. Aristophanese jaoks olid sofistlikud ideed Ateena allakäigu sümptomid. Ta pidas sofistliku hariduse mõju noorte ateenlaste vanade väärtushinnangute ja vooruste rikkujaks ning seetõttu ründas sofiste läbi oma komöödias, kritiseerides sofistliku haridussüsteemi, mis õpetas raha eest vaidlema võidu, mitte tõe nimel.¹⁰⁴

„Pilvede” üheks peategelaseks on Sokrates, kes omab kõiki negatiivseid sofistlike jooni. „Pilvede” süžee räägib võlgades vanamehest Strepsiadesest, kes selleks, et võlausaldajate süüdistustest pääseda, saadab oma poja Pheidippidese Sokratese kooli õppima nõrgema argumendi tugevamaks rääkimist. Näidendi lõpus annab Pheidippides oma isale peksta, kuna suudab selle koletu teo õigeks argumenteerida.¹⁰⁵ Strepsiades mõistab seepeale, et tema arusaam uuest mõtlemisest on olnud vale, et Sokrates ja tema kamp on hoopiski kaabakad ning süütab nende maja põlema.

Näidendis kõnnib Sokrates õhus, vaatleb päikest ning väidab, et pilved on jumalad. Tema õpilased uurivad taevaseid asju. Ta on tuntud oma õpetuse poolest, kuidas muuta nõrk argument tugevaks, ning ta küsib oma õpetuse eest raha. Sokrates küsib Strepsiadeselt, kas ta soovib teada tõe religiooni kohta ja läbi käia nende endi jumalatega.¹⁰⁶ Sokratesele ees võtavad pilved jumalannade kuju ning ta ütleb, et tegemist on sofistide patroonjumalatega, kes edastavad nutikust ja arukust, vaidlemisoskust, sõnalist tüssamist ja ilukõne.¹⁰⁷ Strepsiades lubatakse teha Kreeka parimaks kõnelejaks, kelle hääl kannab rahvakoosolekutel rohkem kui kellegi teise oma.¹⁰⁸ Sokrates lubab Pheidippidese muuta meisterlikuks sofistiks.¹⁰⁹ Seega on Aristophanes Sokratesele omistanud peamised sofistide negatiivsed tunnused: tasu küsimine, retoorikaõpe, nõrgema argumendi tugevamaks rääkimine, noorte õpetamine ning tavatu arusaam jumalatest.

¹⁰⁴ Guthrie (1969), lk. 49.

¹⁰⁵ Aristoph. Pilved 1399-1423.

¹⁰⁶ Samas, 188, 225, 236, 112-115, 1146.

¹⁰⁷ Samas, 317.

¹⁰⁸ Samas, 432.

¹⁰⁹ Samas, 1111.

Platoni, Xenophoni ja Aristophanese kirjeldused loovad Sokratesest vastuolulise kuvandi. Sellest tulenevalt tekib küsimus, millest selline erinevus tuleneb ning kuivõrd võis Aristophanese loodud pilt Sokratesest tegelikkusele vastata?

3.3. Tasu küsimine

Platon ja Xenophon kinnitavad üksmeelselt, et Sokrates õpetamise eest raha ei küsinud, ja rõhutavad seda olulise erinevusena tema ja sofistide vahel. Tõenäoliselt tuleb seda ka uskuda. Nagu eespool öeldud, kutsub Sokrates “Memorabilias” sofismi prostitutsiooniks, öeldes, et oma vaimu müümine pole parem kui keha müümine. Tarkus on midagi, mida peaks ilma tasuta sõprade ja armastatutega jagama.¹¹⁰ Sokratese eluviis oli küllaltki askeetlik. Tema välimus oli hoolitsemata ja linnatänavatel käis ta ringi paljajalu.¹¹¹ Seega on Aristophanese väide, nagu küsiks Sokrates sofistidele sarnaselt oma õpetuse eest tasu, kehtetu. Selle sofistliku omaduse on näitekirjanik küllaltki kergekäeliselt Sokratesele omistanud.

Samas veetis Sokrates oma noorte aristokraatidest sõprade seltsis palju aega ning viimased pidasid oma askeetliku õpetajat ülal.¹¹² Tõestust sellest, et jõukad ateenlased teda materiaalselt toetasid, annab kasvõi seik tema 399.aasta toimunud kohtuistungist. Sokrates peab endale ise karistuse välja pakkuma ning seepeale teevad Platon, Kriton, Kritobulos ja Apollodoros ettepaneku, et Sokrates pakuks trahviks 30 miini, mille käemeestest nad hakkaksid.¹¹³ Seega olid Sokratese poolehoidjad alati teda rahaliselt toetama. Sokrates osales tihti oma õpilaste rikkalikel sümposionitel, millel aset leidnud mõttevahetused Platon ja Xenophon sokraatlikes dialoogides ka reprodutseerinud on. Nende pidusöökide materiaalsete panustajate hulka askeetlik Sokrates kindlasti ei kuulunud. Sellest tulenevalt võib öelda, et vaatamata Sokrates vastumeelsusele tasu küsimise asjus, teenis ta oma palga natuuras.

¹¹⁰ Xen. Mem. 1.6.13.

¹¹¹ Guthrie (1969), lk. 373.

¹¹² Wallace (2007), lk. 231.

¹¹³ Plat. Apol. 38b.

3.4. *Nomos* ja poliitilised vaated

Erinevalt sofistidest oli Sokrates Platoni ja Xenophoni väitel *nomose* kui seaduste austaja, ja leidis, et viimasest peab kinni pidama. Platoni “Kritonis” räägib Sokrates, et “tema ja Ateena seaduste vahel on kokkulepe. Ta võlgneb nendele seadustele oma sünni, hariduse ja elu. Tema jaoks on õige nende seaduste otsuseid järgida. See on kokkulepe, mis on riigi toimimiseks vajalik. Kui iga inimene jätkaks kõrvale seaduse otsused isiklike kapriiside pärast, variseks kogu linna elu alus kokku”.¹¹⁴ Sokratese ja sofist Hippia se vestluses nõustuvad mõlemad, et seadused on kodanike endi tehtud kokkulepped, mis ei ole loomu poolest olemas. Kuid erinevalt Hippiasest kaitseb Sokrates seadusi, öeldes, et kõik seaduspärane on ka õiglane, ning riigid, mille kodanikud seadustele alluvad, on õnnelikumad ja tugevamad.¹¹⁵ Seega, sarnaselt sofistidega pidas ka Sokrates seadusi kokkuleppelisteks ja inimeste looduteks. Siinkohal sarnaneb Sokratese arusaam Protagorase omaga, kelle arvates samuti olid seadused inimeste vahel kokku lepitud, kuid neid pidi vaatamata sellele järgima.¹¹⁶ Erinevalt radikaalsetest sofistidest, kes pidasid seadusi takistavaks elemendiks tugeva isiku võimuteostuse ja vaba tahte teel, pidas Sokrates seaduste olemasolu ja nende järgimist oluliseks. Samuti oli Sokrates seda meelt, et oma naudinguihadest peab üle olema.¹¹⁷ See arusaam ei kattu aga radikaalsete sofistite arusaamaga tugevama isiku vaba voli rakendamisest.

Kuigi Sokrates pidas seadusi ja nende järgimist oluliseks, on (ning oli ka tollal) teada tema tauniv suhtumine demokraatliku riigikorda, millele leiab sokraatlikest dialoogidest hulganisti tõestust. Sokrates pidas lugu inimestest, kes omavad mingit ametit ja selles pädevad on, kuid leidis, et iga inimene peaks püsima selles tegevussfääris, milles ta on kompetentne kaasa rääkima.¹¹⁸ Sokratesele ei meeldinud, et riiki valitseb rahvas, kes riigi valitsemisest midagi ei tea. Poliitika ja riigi valitsemine oli Sokratese meelest oskus nagu iga teine. Vestluses Charmidesega kirjeldab Sokrates nõukogu paigana, mis on kokku pandud puupeadest ja nõrgukestest, kingseppadest, tisleritest, kaupmeestest ja turukaubitsejatest ehk meestest kes ei ole iial avalikest afääridest mõtisklenud.¹¹⁹ Dialoogis “Protagoras” ütleb

¹¹⁴ Platon. Crito 50c-52d.

¹¹⁵ Xen. Mem. 4.4.12- 4.4.16.

¹¹⁶ Sinclair (1968); lk. 53-54.

¹¹⁷ Plat. Prot. 325d.

¹¹⁸ Guthrie (1969), lk.409.

¹¹⁹ Xen. Mem. 3.76.

Sokrates, et küsimustes, mis vajavad tehnilisi teadmisi, nagu näiteks arhitektuur või laevaehitus, kutsub rahvakoosolek kohale eksperdid ega lase rääkida neil, kes sellest valdkonnast midagi ei tea. Kui aga kõne all on valitsuse juhtimine, ollakse valmis kõiki kuulama, ehitajaid, kingseppe, kaupmehi, vaest või rikast, heast või halvast perest pärinevaid.¹²⁰ Sokrates ei pooldanud linna valitsejate liisu teel valimist. Ta ütleb, et kuningaid ja valitsejaid ei valita inimeste seast tänaval, nende seast kelle peale langeb liisk ega ka nende seast, kes petavad või kes sunnivõimu omavad. Nad valitakse hoopis nende seast, kes teavad kuidas valitseda.¹²¹ Nagu eelnevalt mainitud, ei pidanud Sokrates õigeks ühe tugeva isiku vaba voli rakendamist. Seega türannia pooldajaks, mille kohaselt valitseja oma tahte järgi otsuseid langetab, teda pidada ei saa.¹²² Sokrates toetas valitsemisvormi, kus järgitakse seadusi, ent demokraatlik riigikord oli tema arusaamade kohaselt halb. Seega, tehes maha rahva valitsemisõigust, taunis Sokrates demokraatiale omast võrdsuse printsiipi ning rahvakoosoleku ülemuslikkuse kontseptsiooni. Vaatamata sellele, et Sokratese väidetavalt seadusi austas ning ühe indiviidi piiramatut võimutsemist õigeks ei pidanud, joonistub siit välja oluline sarnasus tema ja sofistide vahel, nimelt kriitiline suhtumine demokraatiasse.

3.5. *Arete* ja retoorika; sokraatlik küsitlemistehnika

Nagu eelnevalt mainitud, oli Sokrates üks esimesi, kes inimeste, moraali ja eetika üle mõtisklema hakkas. Sarnaselt sofistidele, oli üheks Sokratese kõneteemaks *arete* ehk voores. Sofistide arusaama kohaselt tähistas *arete* nende poolt õpetatavaid oskusi, mis nii sotsiaalses kui poliitilises elus eduni viivad. Sokrates laiendas *arete* tähenduse selle tänapäevase tähenduse suunas. Tema pidas *areted* moraalseks omaduseks, mitte pelgalt praktiliseks edukuse eeltingimuseks.¹²³ Sokratese järgi pidid moraalsed voores tulenema teadmistest.¹²⁴

Sokrates on tuntud oma iseäraliku küsitlemismeetodi poolest. Sokrates ütleb, et ta küsitleb ja kontrollib neid, kelles ta näeb, et neis voores ei ole ja et see inimene teeb vaid

¹²⁰ Pl. Prot. 319b-d.

¹²¹ Xen, Mem. 3.9.10.

¹²² Guthrie (1969), lk. 412-413.

¹²³ Samas, lk. 253.

¹²⁴ Samas, lk.258.

tühje sõnu.¹²⁵ Tema meetod tulenes uskumusest, et enne kui kedagi tema tarkuse teel aidata saab, peab inimene oma rumalust ja ignorantsust teadvustama ning endale tunnistama. Selleni, et aru saada, et inimene midagi ei tea, pidi jõudma läbi küsitlemise. Sokratese ütleb, et tema eesmärk on ringi käia ja veenda igauht kandma hoolt selle eest, et hing muutuks võimalikult väärtuslikuks.¹²⁶ Seega tulenes *arete* ehk voores Sokratese arusaama kohaselt teadmistest, milleni jõudmiseks tuli esmalt aru saada oma rumalusest, et seejärel hakata teadmiste poole pürgima. Sokratese arusaam *aretest* ning tema vestlemise eesmärk on sofistide omast erinev – ta püüdis veenda inimesi, et nagu ka tema ise, ei tea nad midagi¹²⁷ ning seeläbi neid nende tarkuse teele aidata. Diskussiooni eesmärk oli jõuda teadmiseni, millest voores tulevad. Sofistide eesmärk oli retoorika abil oponent üle trumbata ja nõnda poliitilises ja sotsiaalses elus edu saavutada. *Arete*, mida sofistid oma õpilastele õpetada lubasid, teenis teistsugust eesmärki.

Kuid selleks, et oma vestluspartnereid nende ignorantsuses veenda, pidi Sokrates küsimusi esitades vastaspoole väited ümber lükkama. Tavaliselt palus Sokrates vestluspartneril defineerida mõnd üldist terminit, näiteks “julgus” või “õiglus”. Sokratese järgmisena esitatav küsimus näitas teisele poolele viga tema definitsioonis. Vestlus jätkus seni, kuni vestluspartner mõistis oma oskamatus kõne all olevat nähtust määratleda. Näiteks ütleb Sokrates, et vesteldes poeetidega räägivad nad palju suurepäraselt, aga ei oska isegi määratleda, mis on poeesia.¹²⁸ Sellise tehnikaga kummutas Sokrates oma vestluspartneri arvamuse, ajas ta tema rumalust tõestades kimbatusse.

Kui sofistide retoorika eesmärk oli igasugune argumentatsioon võita, siis Sokrates diskussioonides ise midagi kindlat ei väitnud ega oma arvamust peale ei surunud. Paljudes dialoogides jäävad kõne all olevad mõisted või küsimused määratlemata, kuna vestluse lõpuks ei jõuta ühe kindla arusaamani.¹²⁹ Vaatamata sellele kandsid Sokratese küsitlemine ning sofistlik retoorika olulist ja kindlasti märgatavat sarnasust – oponenti ütluste kummutamine ning nende väidetes esinevate vigade nähtavale toomine. Tegid ka ju sofistid ning nende õpilased oma vestluspartnereid maha, tõestades oponenti öeldu on väärsust ning veendes neid omaenda argumendi õigsuses. Sokrates kinnitas, et noored tema teguviisi matkivad ja teisi

¹²⁵ Plat. Apol. 29e-30a.

¹²⁶ Samas, 30b.

¹²⁷ Samas, 21b.

¹²⁸ Samas, 22c.

¹²⁹ Guthrie (1969), lk.144.

samamoodi kontrollivad,¹³⁰ mis annab tõestust sellest, et Sokratese noored kuulajad temale sarnaselt enda vestluspartnerite ütlusi kummutasid. Kuigi Sokrates oma õpilastele sihilikult retoorikakunsti ei õpetanud, matkisid kuulajad tema meetodi. On üsna tõenäoline, et säärase noorte eesmärk ei olnud Sokratesele sarnaselt õilis, vaid sofistidele õpetuse kohaselt omakasupüüdlik.

Sokratese küsitlemismeetod, nagu ka sofistlik argumentatsioon, tekitas vestluspartnerreis vimma, kuna kellelegi ei meeldi, kui ta rumalaks tembeldatuna häbisse jääb. Sokrates ütleb oma kaitsekõnes, et tema vestluspartnerid ning paljud juuresolijad hakkasid teda vihkama, kui ta neile näidata püüdis, et nad ainult arvavad, et on targad.¹³¹ “Apoloogias” tuleb välja Sokratese avameelsus riigimeeste, käsitööliste ja poetide rumalaks tunnistamisel. Kuna Sokrates Ateenas paljude tavainimestega vestles, on tõenäoline, et ta neilegi nende rumalusest avameelselt teada andis. Seega oli Sokratese teisi mahategev suhtumine avalikkusele teada. Paljud pidasid Sokratest üleolevaks ja eputavaks, kuna ta lükkas ümber teiste arvamusi, kuid ise midagi paremat asemele ei pakkunud. Hippias ütleb, et Sokrates mõnitab alati teisi, küsides ja kummutades kõik, kuid ise ei ole nõus enda arvamust vaatlema ega paljastama.¹³² Sokratese kaitsekõnes kutsuvad süüdistajad rahvast valvel olema, et Sokrates neid osava kõnemehena ära ei petaks.¹³³

Teadmata Sokratese küsitlemise eesmärke ning selle filosoofilisi tagamaid, võis tema vestlusmeetodi olla sofistlikust retoorikast raske eristada. Ateena tavainimene, kellel filosoofilised huvid puudusid, seda tõenäoliselt ei teinudki. Kuigi Sokratese küsitlemise ja vestlemise kõrgem eesmärk võis sofistide omast erineda, oli selle väline külg ning mõju inimestele analoogiline. Mõlemate meetodid püüdsid vastaspoole öeldu valeks tunnistada, mis tekitas inimestes frustratsiooni ning sellest tulenevalt ka vimma. Seega võib Sokratese ja sofistide meetodi vaadelda samalaadsetena. Isegi Platon, kes tavapäraselt sõna sofist Sokratesest võimalikult kaugel püüab hoida, tunnistab, et Sokratese dialektiline ümberlökkav meetod on mingit laadi “üllas sofistika”.¹³⁴ Seetõttu on mõistetav, miks Sokratesele sofistliku retoorikat iseloomustavaid jooni, nagu “nõrgema argumenti tugevamaks rääkimine”, omistati – Sokratesega vesteldes, võiski selline mulje jääda. Kuna Sokratese õpilased temalt sarnase

¹³⁰ Plat. Apol. 23c.

¹³¹ Samas, 21c-d.

¹³² Xen. Mem. 4.4.9.

¹³³ Plat. Apol. 17a.

¹³⁴ Plat. Soph. 231b.

küsitlemisstiili üle võtsid, võisid kõrvalseisjad Sokratest lausa retoorikaõpetajaks pidada.

3.6. Sokrates ja religioon

Nagu eespool mainitud, iseloomustas 5. sajandi sofiste uuenduslik ja seega ebatraditsiooniline arusaam jumalatest. Mitmed neist, nagu näiteks Protagoras, olid tuntud jumalate olemasolus kahtlevate seisukohtade poolest, mille tõttu neid tabas süüdistus jumalakartmatuses.¹³⁵ Sokrates jumalate olemasolus teadaolevalt ei kõhelnud, kuid tema suhe jumalatega oli midagi eriskummalist ning tavapäratut.

3.6.1. Jumalik ettemääratus

Sokrates väitis, et kogu tema tegevus pärineb jumalikust ettemääratusest. Sokrates pajatab loo, mille järgi tema sõber Chairephon küsis Delfi oraaklilt, kas on kedagi Sokratesest targemat, mille peale püütia vastas, et ei ole.¹³⁶ Sellepeale hakanud Sokrates teisi küsitlema ja kontrollima ning mõistnud, et nad küll ise arvavad, et on targad, kuid tegelikult seda ei ole.¹³⁷ Sokrates defineeris oraakli vastuse nõnda, et targim on see, kes nagu Sokrates, mõistab, et ta midagi ei tea. Sellest tulenevalt väitis Sokrates, et tema küsitlemine ja kontrollimine tuleneb jumalikust missioonist, mille läbi ta näitab kaaslinlastele nende rumalust, ja veenab neid selles, et kõige tähtsam on hinge heaolu. Sokrates ütles, et talle on jumala, ennustuste ja unenägude kaudu ülesandeks tehtud tegeleda filosoofiaga ning järele katsuda nii ennast kui teisi.¹³⁸ Seega uskus Sokrates, et ateenlaste küsitlemise ja filosofeerimisega täidab ta jumalikku missiooni, mis teda kaaskodanikest eristas.

¹³⁵ Sinclair (1952), lk. 53.

¹³⁶ Plat. Apol. 21a.

¹³⁷ Samas, 21c.

¹³⁸ Samas, 28e; 23b; 30c; 33c.

3.6.2. *Daimon*

Teine oluline punkt Sokratese suhetes jumalatega on tema *daimon*. Sokrates räägib oma isiklikust *daimonist*, mille olemusest annavad aimu mitmed Platoni ja Xenophoni poolt välja toodud seigad. Sokratese *daimon* ilmutas end talle juba lapsepõlves ning on sellest saadik temaga kaasas käinud.¹³⁹ Sokrates iseloomustab seda kui jumalikku häält, mis teda keelab teatud tegusid tegemast.¹⁴⁰ Xenophon mainib, et see hääl andis nõu kuidas hästi käituda.¹⁴¹ Näiteks Xenophoni “Apoloogias” küsib Hermogenes, miks Sokrates kaitsekõneks ei valmistu ja Sokrates vastab, et pole tarvis, kuna *daimonid* juhendavad teda.¹⁴² Mitmes dialoogis ilmneb, et Sokrates on poliitilisest karjäärast eemale hoidnud just *daimoni* keelu tõttu.¹⁴³ Tema *daimon* ei juhenda mitte ainult Sokratest, vaid ka tema sõpru, kellega ta aega veedab.¹⁴⁴ Xenophon lisab, et Sokratese kaaslased küsisid tema *daimonilt* pidevalt nõu, kas mingit tegu korda saata või mitte.¹⁴⁵

Pole päris selge seos *daimoni* tahte ja seadusejärgse käitumise vahel. Sokratesel sõnul on seesama hääl keelanud teda sooritamast seadusevastaseid, ebaõiglaseid ja amoraalseid tegusid.¹⁴⁶ Selle tõestuseks toob Sokrates oma kaitsekõnes välja kaks seika oma elust. 406. aastal leidis aset Arginusai merelahing, mille võitis Ateena laevastik. Paraku puhkes peale Ateena võitu merel torm, mille tagajärjel paljud ateenlased hukkusid. Ateenlased leidsid, et toimunud katastroofis on süüdi strateegid, kes ei olnud tormi tõttu saanud hukkunuid ja ellujäänuid üles korjata ja matta. Seetõttu mõisteti nende üle kohut. Sokrates oli juhuslikult sellel kohtuistungil ajal nõukogu liige, sest tema füüli kord oli prütaanidena juhatada nõukogu istungeid ning rahvakoosolekut, kus strateegide üle kohut mõisteti. Leinav ja raevutsev Ateena rahvas tahtis strateegid grupiviisiliselt ning ühe hääletusega süüdi mõista. Sokrates rõhutab, et tema tõrkus prütaanidest ainsana strateege süüdi mõistmast, kuna see ei olnud seaduslik ega õiglane tegu. Sokrates keeldus hääletuse läbiviimisest. Vaatamata sellele

¹³⁹ Plat. Theag. 128d.

¹⁴⁰ Xen, Mem. 1.1.2.

¹⁴¹ Xen. Mem.1.1.3; Apol. 12.

¹⁴² Xen. Apol. 5.

¹⁴³ Plat. Rep. 496c; Apol. 31d.

¹⁴⁴ Plat. Theag. 128d-129a.

¹⁴⁵ Xen. Mem. 1.1.4.

¹⁴⁶ Plat. Apol. 31d.

mõisteti kõik strateegid süüdi ning kuus neist, kes olid Ateenas, ka hukati.¹⁴⁷ Teine seik pärines 404. aasta kolmekümne türannia ajast, mil türannid käskisid Sokratesel ja veel neljal kodanikul minna Salamisesse ning tuua sealt surmamõistmiseks rikas salamislane Leon. Sokrates rõhutab, et vältimaks ebaõiglase ja jumalavallatu teo sooritamist, läks ta hoopis selle asemel koju.¹⁴⁸ Nende otsuste aluseks oli olnud tema isikliku *daimoni* keeld.

Kuna Ateena seadused olid sel perioodil süstematiseerimata ja täpselt defineerimata, ei olnud Sokratesel võimalik kindlalt väita, mis on seadusega kooskõlas, õiglane ja mis mitte. Sokratese *daimon* oli Ateena linna poolt tunnustamata, mis asetas *daimoni* ja tema tahte legitiimsuse küsimärgi alla. Sokratese *daimoni* keeldude ilmnemise ajad ja situatsioonid olid teadmata, samuti tema *daimoni* sümpaatiad ning eeskujud. See, mille järgi Sokratese *daimoni* arusaam seadusetusest ja ebaõiglusest formeerus, oli ateenlastele võõras. Seega kuulutas Sokrates suurimaks autoriteediks ja tegelikuks seaduseandjaks personaalse, tunnustamata ja tundmatu jõu, mille tahtest tema käitumine tulenes. Ateena seadused pärinesid traditsioonide kohaselt Ateenas tunnustatud jumalatelt, Sokratese *daimon* aga ei olnud Ateenas tunnustatud ega kuulunud Ateena panteoni. Sokrates väitis, et Ateena seadused on temale ülimuslikud, kuid nagu eelnevalt selgub, oli tema seadus – ja õigluspäraste tegude määratlejaks ateenlastele mõistetamatu *daimon*. Järelikult põhinesid Ateena seadused ja Sokratese käitumise alused erineval baasil.

Seega, kuigi Sokrates paljudest sofistidest erinevalt jumalate olemasolus ei kahelnud, oli tema religioossus oli siiski midagi tavatut. Tema käitumine, tegevus ja seadusekuulekus tulenesid isiklikust suhtest jumalaga, kelle olemus ja tahe oli ateenlastele võõras ning kelle käsud ja soovid olid Sokratesele autoriteesemad Ateena seadustest. Seega oli Sokratese suhe religiooni ja jumalatega Ateena traditsioonidele vastukäiv.

3.7. Sokratese õpilased

¹⁴⁷ Plat. Apol. 32c; Xen. Mem.1.1.18., Hell. 1.6.35-38; Raditsa (1979), lk.14-16.

¹⁴⁸ Plat. Apol. 32d.

Sokrates väitis ise, et tal ühtegi õpilast ei olnud. Samas ta lisab, et need kes teda kuulata või vaadata soovisid, võisid seda teha.¹⁴⁹ Samuti ütleb Sokrates, et talle järgnevad vabatahtlikult jõukastest peredest noorukid, kellel on palju vaba aega.¹⁵⁰ Seega on kindel, et Sokratesel oli järgijaskond. Ta ei nimetanud neid oma õpilasteks, kuid tegelikkuses sarnaselt sofistidele, kuulusid Sokratese lähikonda aristokraatlikud noored, kes end tema õpilasteks pidasid. Nagu paljud teised, nimetavad Platon ja Xenophon Sokratest oma õpetajaks. Platoni dialoogides võib leida mitmeid noorte ateenlaste ja Sokratese vahelisi vestlusi.¹⁵¹ "Pilvedes" kirjeldab Aristophanes lausa Sokratesel kooli, kuhu noored õppima tulevad.¹⁵² Platoni sõnul oli Sokrates parim õpetaja terves Ateenas.¹⁵³ Loomulikult ei saa Sokratest ainuisikuliselt kellegi õpetajaks pidada, kuna tema järgijaskond käis ka teiste õpetajatega läbi. Tolle ajal intellektuaalid suhtlesid omavahel, samamoodi ka nende õpilased, moodustades vähemalt kõrvalseisja pilgu jaoks ühtse ringkonna.

Nagu eespool mainitud, tekkis 420. aastate Ateenas üksteist toetavate, sarnase päritolu ja vaadetega, sofistliku hariduse ja mõjutustega demokraatiavastaste noorte aristokraatide kiht. Mitmed neist meestest olid olnud Sokratese õpilased ning seejärel saanud Ateena avaliku elu tegelasteks, kelle poliitiline ja jumalakartmatu tegevus, vaated ning sümpaatiad demokraatliku Ateenaga vastuollu sattusid. Neist kurikuulsamad olid Alkibiades ja Kritias, keda Xenophon kirjeldab ülimalt ambitsioonikate meestena, kes Ateenale palju kurja tegid. Kritiast nimetab ta ahneks ja vägivaldseks, Alkibiadest liiderlikuks ja ülbeks.¹⁵⁴

3.7.1. Alkibiades

Alkibiades oli ilus kõrgklassi noormees, kes oli intelligentne, haritud ning võimekas kõneleja.¹⁵⁵ Peloponnesose sõja ajal, 415. aastal sai temat väejuht ning Ateena poliitika tipptegelane. Samal aastal leidis aset Sitsiilia ekspeditsioon, mida juhtisid kolm väejuhti,

¹⁴⁹ Plat. Apol. 33b.

¹⁵⁰ Samas, 23d.

¹⁵¹ Wallace (2007), lk. 231.

¹⁵² Aristoph. Pilved 95.

¹⁵³ Wallace (2007), lk.231.

¹⁵⁴ Xen. Mem. 1.2.12.

¹⁵⁵ Plut. Alc. 1.1-1.3.

kellest üks oli Alkibiades.¹⁵⁶ Tema oli ka ekspeditsiooni peamine initsiaator.¹⁵⁷ Enne Sitsiilia ekspeditsioonile suundumist süüdistati Alkibiadest ning teisi tema kaaskondlasi kahes jumalakartmatus teos¹⁵⁸– Eleusise müsteeriumide parodeerimises ning Hermese kujude lõhkumises.¹⁵⁹ Paljud uskusid, et nende intsidentide näol ei olnud tegemist pelgalt pühadeteotuse, vaid suurema vandenõuga, mille eesmärk oli demokraatia kukutada.¹⁶⁰ On teada, et Alkibiades käis toona läbi sofistliku hariduse omandanud oligarhiameelsete ringkondadega. Süüdistuse alla langesid kokku 27 meest, kellest üksteist mängivad hilisemates demokraatiavastastes tegudes kaasa.¹⁶¹ Alkibiadese ja tema kaaslaste kohtumõistmine lükkus Sitsiilia ekspeditsiooni alguse tõttu edasi.¹⁶² Ekspeditsiooni toimumise ajal kutsuti Alkibiades kohtumõistmiseks Ateenasse tagasi, mille peale viimane koos lähikonnaga Sparta, hiljem ka Pärsia poolele üle läks.¹⁶³ Spartas olles deklareeris Alkibiades, kui vähe ta demokraatiast hoolis ning kuivõrd ta võrdsuse ideed põlgas.¹⁶⁴ 411. aastal toimus Ateenas oligarhiline riigipööre, mille mahitajaks oli jällegi Alkibiades.¹⁶⁵ 407. aastal naases Alkibiades Ateenasse,¹⁶⁶ kuid aasta pärast tagandati ta strateegiametist ja ta läks lõplikult Ateenast minema. Alkibiadest võib seega pidada pooli vahetavaks, religiooni teotavaks meheks, kelle sümpaatiat Ateena ja demokraatia suhtes oli küsitav. Ta oli ambitsioonikas isik, kes oma poliitiliste eesmärkide saavutamise nimel oli valmis demokraatlike institutsiooni lihtsat ära kasutama.¹⁶⁷

Alkibiades hakkas juba varases nooruses Sokratesega läbi käima. Ta figureerib mitmetes sokraatlikes dialoogides, olles Sokratese vestluspartner. Nende kahe suhtest annab aimu ka Plutachos teoses “Alkibiadese eluloos”. Alkibiadesel oli Ateenas oma ilu tõttu palju austajaid ning kõik olevat imestanud, et peale Sokratese suhtus ta kõigisse teistesse austajatesse kalgilt. Sokratese sõnad võitsid Alkibiadese südame ja tõid talle pisarad silma.¹⁶⁸ Alkibiades samastab Sokratest satüüriaga, kelle võlumise vahend oli flöödimäng, kuid Sokrates

¹⁵⁶ Thuc. 6. 8.

¹⁵⁷ Plut. Alc. 17.2-17.3.

¹⁵⁸ Ober (2011), lk.140.

¹⁵⁹ Raditsa (1979), lk. 15.

¹⁶⁰ Thuc. 6.28.

¹⁶¹ Ostwald (1986), lk.330.

¹⁶² Thuc. 6.29.

¹⁶³ Samas, 6.53,61.

¹⁶⁴ Ostwald (1986), lk.330.

¹⁶⁵ Plut. Alc. 25.4.

¹⁶⁶ Rhodes (2006), lk.69.

¹⁶⁷ Ostwald (1986), lk. 330.

¹⁶⁸ Plut. Alc. 5.1; 6.1.

saavutavat sama efekti sõnadega. Iga kord, kui Alkibiades Sokratest kuulas, hakkas tema süda kiiremini lööma ja pisarad jooksuma, nagu oleks ta religioosnes transis. Alkibiades oli näinud, et ka teistel juhtus samamoodi.¹⁶⁹ Seega oli Sokratese ja noore Alkibiadesese suhe lähedane ning Sokratesel oli tema üle suur mõju.

3.7.2. Kritias

Nagu Alkibiades, oli ka Kritias kena ja haritud aristokraat. Esimest korda ilmub Kritias poliitilisele maastikule 415. aastal seoses hermide lõhkumise skandaaliga, olles üks süüdistatutest. 400 oligarhia kehtestamisel 411. aastal Kritias arvatavasti ei osalenud – seda kinnitavad allikad puuduvad. 407. aastal oli Kritias Alkibiadesese tagasikutsumise peamine initsiaator.¹⁷⁰ Sel ajal ei olnud Kritias veel silmapaistev poliitik ning arvatavasti põhines tema motiiv puhtalt lähedastel suhetel Alkibiadesese ja tema lähikonnaga.¹⁷¹ Aasta hiljem, kui Alkibiades jällegi eksiili läks, lahkus ka Kritias koos mõne kaaslasega Ateenast.¹⁷² Ateenast äraoleku ajal viibis Kritias Tessaalias¹⁷³ kuni 404. aasta riigipöördeni, mille läbiviija ja juht ta oli.¹⁷⁴ Pea kõigil, kes pärast 411.aastat Ateenast lahkusid või eksiili saadeti, puudusid demokraatia vastu soojad tunded ning peale Kritiase said paljudest teistestki 404. aastal riigipöörde läbiviijad.¹⁷⁵

Pärast Ateena lüüasaamist Peloponnesose sõjas, toimus 404. aasta aprillis Ateenas Sparta mahitatud oligarhiline riigipööre, mille tagajärjel hakkas linna valitsema kolmekümnest mehest koosnev oligarhia ehk kolmkümmend türanni, nagu neid hiljem nimetati. Nende ekstreemsed liidrid olid Kritias ja Charikles.¹⁷⁶ Kritias oli terrori peamine initsiaator. Mõõdukalt meelestatud Theramense hukkamisel 404. aastal ütleb Kritias, et valitsuse vahetudes tapetakse alati palju inimesi. Ta lisab, et oligarhidel on Ateenas enim vaenlasi,

¹⁶⁹ Plat. Symp. 215b-d.

¹⁷⁰ Plut, Alc. 33.1.: Ostwald (1986), lk.464.

¹⁷¹ Ostwald (1986), lk. 428-429.

¹⁷² Samas, lk. 464.

¹⁷³ Xen. Mem. 1.2.24.; Ostwald, lk.406.

¹⁷⁴ Munn ,M. (2000). *The School of History. Athens in the Age of Socrates*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, lk. 250.; Ostwald (1986), lk. 265.

¹⁷⁵ Aristot. Const. Ath. 34.3.

¹⁷⁶ Xen, Hell. 2.3.2; Mem. 1.2.31; Aristot. Const. Ath. 5.6.; Raditsa (1979), lk. 20.

kuna Ateena tavainimesed on Ateenas kõige kauem vabadust nautinud ning kui kolmkümmend leiavad kellegi, kes on oligarhiale vastane, tuleb ta kõrvaldada.¹⁷⁷ Charikles oli enne 411. aasta riigipööret liitunud oligarhilise liikumisega ning riigipöörde järel eksiili saadetud.¹⁷⁸ Kolmekümne aeg oli terroriperiood. Paljud ateenlased lahkusid linnast, mitmed rikkad ja auväärased kodanikud saadeti minema, tapeti ning nende vara konfiskeeriti.¹⁷⁹ 403. aastal toimus Piraeuses oligarhide ja pagendusest tagasi pöörduvate demokraatide vägede võitlus, milles Kritias surma sai.¹⁸⁰ Ateenas taastati taas demokraatlik riigikord.

Kritias oli ka tuntud intellektuaal. Teda kutsuti filosoofide seas amatööriks ning amatööride seas filosoofiks.¹⁸¹ Kritias oli Platoni onu, mis on ka põhjus, miks viimane oma töödes erinevalt teistest sofistidest ja nende õpilastest temast austuse ning kiindumusega kirjutab. Platon imetles Kritiase kirjanduslikke ja kunstilisi andeid.¹⁸² Kritiase kirjutised on fragmentidena ka säilinud, mistõttu on tema vaated Sokratese ja sofistide teiste õpilaste omadest rohkem teada.¹⁸³ Kritiase vaated on sofistlike arusaamadega tugevalt põimunud. Nagu eespool öeldud, uskus ta, et seadused ja religioon on kavalate inimeste poolt loodud, kes ülejäänud inimkonda hirmu abil üleloomulikesse jõududesse kontrollida soovisid. Seega võib Kritiast pidada lausa jumalate olemasolu eitavaks ateistiks.

Kritiasel olid Sokratesega nooruses lähedased suhted ning 4. sajandil ütles oraator Antiphon oma kõnes, et sofist Sokrates oli Kritiase õpetaja.¹⁸⁴ 433. aastal käisid Kritias ja Alkibiades Sokratese ja Protagorase vestlusi kuulamas, aasta hiljem tutvustas ta Sokratesele oma nõbu Charmidest.¹⁸⁵ Siitpeale saigi nende lähedane läbikäimine alguse.¹⁸⁶ Platoni "Protagorases" esineb ta koos mitmete sofistide, Protagorase, Hippiase, Prodicuse ja Sokratesega, ning on koos Alkibiadesega viimase vestluspartner. Kritias ilmub mitmes teises sokraatlikus dialoogis, nagu "Timaeus", "Kritias" ja "Charmides".

¹⁷⁷ Xen. Hell. 2.3.24, 26, 32.

¹⁷⁸ Ostwald (1986), lk. 404.

¹⁷⁹ Xen. Hell. 2.3.12-14; Arist. Ath. Pol. 35.4.

¹⁸⁰ Xen. Hell. 2.4.10-22; Arist. Ath. Pol. 38.1.; Munn (2000), lk. 250.

¹⁸¹ Platon, Tim. 20a-b.

¹⁸² Guthrie (1969), lk. 299.

¹⁸³ Ostwald (1986), lk. 462-463.

¹⁸⁴ Aeschin. 1. 173.

¹⁸⁵ Plat. Prot. 316a-b; Charm. 153c.

¹⁸⁶ Ostwald (1986), lk. 462-463.

Samas viitab Xenophon, et peale poliitikasse minekut hülgas Kritias (ja ka Alkibiades) Sokratese.¹⁸⁷ Kritiase puhul kirjutab Xenophon, et just eksiilis ja Sokratesest eemal olles sai ta kokku meestega, keda huvitas seadusetu teguviis.¹⁸⁸

Sokrates jäi kolmekümne türanni poolt puutumata. Võib arvata, et olles kuulunud Sokratese siseringi ning teades, et Sokrates demokraatia pooldaja ei ole, lootis Kritias tema toetuse ja lojaalsuse peale. Vastupidiselt sattus Sokrates mitu korda kolmekümne võimuga pahuksisse ja kritiseeris nende linnajuhtimist avalikult.¹⁸⁹ Xenophon kirjeldab kahte seika, mil Kritias ja Sokrates tol perioodil kokku puutusid. Kritiasele meeldis keegi noor Euthydemus ning oma kiindumust näitas ta agaralt välja, mille peale Sokrates võrdleb Kritiase külgetõmmet Euthydemuse vastu seaga, kes end vastu kivi hõõrub.¹⁹⁰ Xenophoni sõnul tekitas see Kritiases vimma ja ta lasi seepeale “sõnadekunsti õpetamise” ära keelata. Kolmekümne tapatalgute peale kritiseeris Sokrates juhte häbituses, viidates, et nad on kehvad riigimehed, mille peale Kritias ja Charikles keelasid Sokratesel noortega vestlemise.¹⁹¹ Charikles ähvardab Sokratest karistada, kui ta ei lõpeta kolmekümnerežimivastaste avalduste tegemist.¹⁹² Ühe seiga mainib Sokrates ise oma kaitsekõnes, kus kolmkümmend türanni käskisid Sokratesel ja veel neljal kodanikul minna Salamisesse, et tuua neile sealt surma mõismiseks Leon. Nagu eespool öeldud, jättis Sokrates käsu täitmata ning läks selle asemel hoopistükis koju.

Vaatamata sellele, et Sokrates kolmekümne režiimi ja nende juhtide tegemisi kritiseeris, ei kipunud tema elu kallale ega saadetud teda linnast välja, mis tõestab Kritiase austust oma õpetaja vastu. Sokratese immunitet ei jäänud paljudele ateenlastele kindlasti märkamatuks ning tekitas ka pärast demokraatia taastamist inimestes eelarvamusi.

Kritiasel ja Alkibiadesel olid sõbrad, nad käisid mõlemad läbi oligarhiameelsete ringkondadega, olid vastutavad isikud 411. ja 404. aastate oligarhilistes riigipööretes ning neid süüdistati jumalavallatutes tegudes. Mõlemad lävisid Ateena intellektuaalsete ringkondadega, kuhu kuulusid tuntuimad sofistid ja filosoofid, kellelt nad ka oma hariduse omandasid. Mõlemal oli Ateena ühe tuntuima intellektuaali, Sokratesega, keda avalikkus

¹⁸⁷ Xen. Mem. 1.2.39.

¹⁸⁸ Samas, 1.2.24.

¹⁸⁹ Guthrie (1969), lk. 229.

¹⁹⁰ Xen. Mem. 1.2.30.

¹⁹¹ Samas, 1.2.31-33.

¹⁹² Samas, 1.2.37-38.

sofistina nägi, õpetaja-õpilaste suhted. Eelnev ei olnud ateenlastele mingi saladus.¹⁹³ Sokratesele jäi Alkibiadese ja Kritiase tegude tõttu külge negatiivne märk. Olgugi, et Xenophoni väitel ütlesid mõlemad peale poliitikasse minekut Sokratesest lahti, oli viimane enne seda olnud mõlema mehe õpetaja ning lähikondlane. Lisaks väidab Xenophon, et poliitilise edu saavutamise tahe oli Alkibiadese ja Kritiase algselt Sokratese juurde toonud.¹⁹⁴ W. Jaeger väidab, et Kritias ja Alkibiades, kellel oli soov linnriigis juhtroll saavutada, tulid Sokratese poliitilise edu saavutamise eesmärgiga ja lootsid, et Sokrates aitab neil soovitud sihini jõuda.¹⁹⁵ Seega pidid mõlemad mehed saama mingeid teadmisi, mis neid sel teel abistaks. Sokrates oli demokraatliku korra kritiseerija ning on tõenäoline, et Alkibiades ja Kritias võisid Sokratese õpetusest korjata üles need seigad, mis demokraatia nõrku külgi toonitasid.¹⁹⁶

3.8. Sofist Sokrates: kokkuvõte

Sokratese ja sofistide vaadete ning meetodite vahel on nii erinevusi kui sarnasusi. Peaasjalikult esineb vahetegemine keerukal intellektuaalsel tasandil. Radikaalsetest sofistidest erinevalt, pidas Sokrates seadusi vajalikeks ning linnriigi tugeva toimimise alustalaks; laitis maha *physise* vaba voli rakendamise; neil oli erinev arusaamine *aretest* ja selle saavutamisest; Sokratese küsitlemine ja sofistide retoorika teenisid erinevat eesmärki; Sokrates jahtis teadmisi ning sofistid pigem sotsiaalset ja poliitilist edu.

Siinkohal peab meenutama, et valdava osa Sokratese filosoofilisi seisukohti panid Platon ja Xenophon kirja 4.sajandil, peale nende õpetaja surma, mistõttu oli 5. sajandi ateenlasel võimatu Sokratese detailset filosoofiat lugeda nii nagu meie seda teha saame. Samuti ei ole lihtnimene võimeline kõrgetasemelisi filosoofilisi arutlusi mõistma. Platoni ja Xenophoni eesmärk oli oma õpetaja mainet kaitsta, mis oli ka üks põhjus, miks nad Sokratese sofistidest eristasid. Kõige tipuks peab arvestama ka sellega, et teatud Sokratese vaated

¹⁹³ Ober (2011), lk. 143.

¹⁹⁴ Xen. Mem. 1.2.47.

¹⁹⁵ Jaeger (1986b), lk. 49.

¹⁹⁶ Ober (2011), lk. 165.

võivad kuuluda hoopiski Platonile ja Xenophonile.¹⁹⁷ Seda, mis Sokrates oma vestlustes ja linnatänavail rääkis, ei ole võimalik kunagi teada saada. On ilmne, et sofistide ja Sokratese erinevus ei olnud nii suur kui Platon seda esitleda püüab. Seega omavad Sokratese eluajal kirjutatud Aristophanese “Pilved” ning kaasaegsete ateenlaste kuvand Sokratesest omavad tugevat kaalu. Kuna Sokrates oli siiski avalikus elus aktiivne, käis linntänavail ringi ja vestles inimestega, pidid tema peamised vaated ning meetodid linlastele teada olema. Kritiseeris Sokrates ju avalikult demokraatiat, mõtiskles sofistidega sarnaselt poliitika, *nomose*, *physise* ja *arete* üle, veetis aega sofistlikes ringkondades, tõestas oma ärritava küsitlemisega teiste rumalust ning otsis vestluskaaslaste lausetes vasturääkivusi. Sokratese kuulajad õppisid temalt argumenteerimist ning matkisid tema teguviisi. Sokratesel oli ebatraditsiooniline suhe religiooni ja jumalatega. Nagu sofistidel, olid Sokratesel õpilased, kellest tuntuimad, Kritias ja Alkibiades, olid jumalakartmatud, küsitava moraaliga ning oligarhiameelsed, Ateena demokraatiaga vastuollu läinud isikud.¹⁹⁸ Seega on Sokratese samastamine Ateena demosele, traditsioonidele ja demokraatiale vastanduvate sofistidega mõistetav. Pole kahtlustki, et Sokrates oli kaasaegsete silmis tavapärane sofist. Aristophanese näidendi “Pilved” sissejuhatavas lõigus on Inglismaa ajaloolane G. Grote öelnud, et kui keegi oleks ateenlasel palunud nimetada peamise sofisti oma linnast, oleks selleks kindlasti olnud Sokrates.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Jager, lk.17, 19. (II)

¹⁹⁸ Rhodes (2007), lk. 199.; Wallace (2007), lk. 232.

¹⁹⁹ Rogers, B. B. (1924). *The Clouds: Introduction*. (Toim. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse), The Loeb Classical Library: Aristophanes. London: William Heinemann LTD, lk. 262.

4. Sokratese kohtuprotsess

Sokratese kohtuprotsess leidis aset 399. aastal, viis aastat pärast Peloponnesose sõja lõppu ning neli aastat pärast demokraatia taastamist kolmekümne türannia kukutamise järel. Protsess toimus tavakohase juriidilise praktika kohaselt ja Sokrates mõisteti mürgi manustamise teel surma mõisteti. Sokratese peamine süüdistaja oli Meletos, kuid teda toetasid kaks meest, Anytos ja Lykon.²⁰⁰ Olgugi, et Sokratese süüdistus esitati Meletose nimel, oli agitaatoriks tõenäoliselt demokraatlik poliitik Anytos, kes äsja kolmekümne türanni kukutamise ja demokraatia taastamise nimel võidelnud oli.²⁰¹ Platoni apoloogias nimetab Sokrates endale esitatud süüdistuse, mis koosnes kolmest osast: “Sokrates rüvetab seadust ja ajab tühja tuult taga, ta uurib nii maa-aluseid kui taevasi nähtusi, keerab vale tõeks ning õpetab ka teisi seda tegema; Sokrates rikub seadust sellega, et ajab hukka noorsoo; ta ei tunnista jumalaid, keda linn on omaks võtnud, vaid teisi, uusi *daimoneid*.”²⁰² Süüdistuse tekst on teada veel kahelt autorilt, Xenophonilt ja Diogenes Laertioselt, kelle kohaselt esitati Sokratesele kaks süüdistust: “Sokrates on süüdi, kuna ta keeldub tunnistamast riigi poolt tunnustatud jumalaid ning tutvustab teisi, uusi jumalusi; Sokrates on ka süüdi noorsoo rikkumises.”²⁰³ Kuna Platoni esitatud kolmas süüdistus teistes allikates ei kajastu, võib olulisemaks pidada just kaks ülejäänud kahte.

4.1. Miks just 399. aastal?

Kui vaadelda kolme esitatud süüdistust tervikuna, olid kõik otseselt sofistivastased. Vale tõeks keeramine, teiste õpetamine, noorsoo rikkumine ja jumalakartmatus olid need negatiivsed omadused, mida sofistidele tavapäraselt ette heideti. Seega võib kindel olla, et

²⁰⁰ Ober (2011), lk. 139.

²⁰¹ Guthrie (1969), lk. 381.; Raditsa (1979), lk.27.

²⁰² Plat. Apol. 19b, 24c-b; Xen. Mem, 1.1.1.

²⁰³ D. L. 2.5.40; Xen Mem 1.1.1.

Sokratest nähti 399. aastal sofistina, kelle vaated ja mõjutused kohtumõistmist väärivad. Sofist Protagorasele ja filosoof Anaxagorasele oli juba 420. aastatel jumalakartmatuse süüdistus esitatud.²⁰⁴ Seega oli Sokratese süüdimõistmine üks mitmest samalaadsest. Ent miks ei antud Sokratest kohtu alla juba varem kui 399. aastal? Sokratese vaated ja meetodid olid ateenlastele juba aastakümneid teada. Tema sofistlik kuvand oli juba vähemalt 420. aastate keskpaigas välja kujunenud.²⁰⁵ Aristophanese “Pilved” avaldati juba 423. aastal, kuid siis ei olnud kellelgi plaanis Sokratest kohtu alla anda, veel vähem hukata. Seega vaatamata Sokratese mainele, ei nähtud enne Ateena kriisilukorda langemist tema õpetuses ja tõekspidamistes riigile arvestatavat ohtu.

Pärast oligarhia kukutamist 403. aastal demokraatia küll taastati, kuid riik polnud enam nii tugev kui varem. Ateena oli majanduslikus, sotsiaalses, poliitilises ja religiooses kriisis. Ateenlased olid eelnenud sõjas ning kolmekümne türannia ajal palju läbi elanud: suur osa kaotas lähedased ning vara, mistõttu valdas paljusid kättemaksuiha, viha ja masendus.²⁰⁶ Nüüd kartis Ateena igasuguseid rahutusi.²⁰⁷ Ateena poliitiline olustik oli ebastabiilne, demokraatia habras ja haavatav, ning selle iseseisvuse jätkumine nõudis valvsust.²⁰⁸ Seetõttu olid ateenlased võrreldes varasemaga palju kahtlustavamad ja konservatiivsemad. Linnriiki oli tarvis hakata üles ehitama, mis tähendas demokraatia kindlustamist ja ohuelementide likvideerimist, et vältida edaspidiseid võimalikke riigipöördeid ning traditsioone õõnestavat tegevust. Rahvakoosolekul arutati selle üle, kellele anda kodanikuõigused, peeti rahvuslikku ühtsust rõhutavaid pidustusi ja avaldati austust kangelastele, kes kolmekümne türanniale demokraatliku vastupanu olid osutanud. Lõpuni viidi ka seaduste süstematiseeritud kirjapanek, millega seoses kuulutati esimest korda välja, et konkreetset seadused on tähtsamad kui dekreedid ja määrused.²⁰⁹ 403. aastal kuulutati Ateenas välja ka üleüldise amnestia, mille eesmärgiks oli ära hoida kättemaksuhimust ajendatud kohtuprotsesse – paljud eksiilist naasenud ateenlased pidasid kolmekümne ajal Ateenas olnute vastu vimma. Amnestia ei laienenud kolmekümnele türannile ning nende mõnele kaasosalisele.²¹⁰ Sellest

²⁰⁴ Burkert (1992), lk. 368-369.

²⁰⁵ Ober (2011), lk 164.

²⁰⁶ Samas, lk. 169.

²⁰⁷ Raditsa (1979), lk.21.

²⁰⁸ Cartledge (2009), lk. 81-82.

²⁰⁹ Munn (2000), lk. 261, 271-272; Ostwald (1986), lk. 505, 510; Ober (2011), lk. 169; Näiteks oli 30 võim puhkenud seaduste radikaalsest tõlgendamisest. (Munn (2000), lk 272.)

²¹⁰ Aristot. Const. Ath. 39; Ostwald (1986), lk. 501.

tulenevalt ei olnud võimalik kellelegi kolmekümne türanniaga seotuid poliitilisi süüdistusi esitada.

Nagu ka varasemalt mainitud, hakati sellega kaasnevalt intellektuaalseid dissidente ja nende õpetusi teise pilguga vaatama, seda nende hävitava mõju tõttu, mille tulemused olid end äsja ilmutanud.²¹¹ Olid ju sofistide õpilased need, kellest olid välja kujunenud kõige ägedamad oligarhiameelsed, atena poliitilisi ja religioosseid tavaid taunivad isikud. Sofistide õpetatud retooriline tehnika, üldine teooria religioonist, seadusest ja õiglusest oli ähvardanud kukutada demokraatliku Ateena ühiskonna alustalad.²¹²

Kuna Sokratest peeti sofistiks, hinnati ka tema tegevus eelnevate sündmuste valguses ümber. Sokrates naasis pärast 403. aasta demokraatliku riigikorra taastamist ja amnestia väljakuulutamist oma tavapärase harjumuste juurde.²¹³ Ta jätkas Ateenas ringi käimist, inimesi endistviisi küsitledes ning avalikku Ateena demokraatliku valitsemisvormi kritiseerimist.²¹⁴ Jällegi kord hakkas tema ümber koonduma noor kaaskond.²¹⁵ Kindlasti ei jäänud Ateenlastele märkamatuks minevikust tuttav muster. M. Munn väitel oli Sokratese nimi korduvalt pärast 403. aastat toimunud oligarhide kohtuprotsessidelt läbi käinud. See ainult suurendas Sokratese pahaendelist kuvandit.²¹⁶ Kuna linnriigi ja selle demokraatia kindlustamine leidis aset igas eluvaldkonnas, ei jäänud ka sofistlik Sokrates tähelepanuta. Seega võib Sokratese kohtumõistmist vaadelda kui suurema, sõjajärgse Ateena puhastamise ja demokraatia kindlustamise aktsiooni osana.

4.2. Noorsoo rikkumine

Kahtlemata kammitises 403. aastal kehtestatud amnestia Sokratese süüdistajaid.²¹⁷ Pole kahtlustki, et Sokratesele esitatud noorsoo rikkumise süüdistus oli tegelikult poliitiline, ning noorsoo all pidasid süüdistajad eelkõige silmas Kritiast ja Alkibiadest. Meletosel ei

²¹¹ Ober (2011), lk. 163.

²¹² Jaeger (1986a), lk 323.

²¹³ Ober (2011), lk. 173.

²¹⁴ Wallace (2007), lk. 233.

²¹⁵ Plat. Apol. 37c-e.

²¹⁶ Munn (2000), lk. 289.

²¹⁷ Ober (2011), lk. 170.

olnud võimalik Sokratest avalikult Kritiase õpetajaks ja kaasosaliseks olemises süüdistada, mistõttu formuleeriti süüdistus üldsõnaliselt. Seda kinnitavad nii Xenophon kui Aristoteles.²¹⁸ Samuti ütleb oraator Aischines 4. sajandi keskpaigas ateenlastele: “Te mõistsite süüdi sofist Sokratese, kuna ta oli olnud Kritiase õpetaja, kes kuulus demokraatia kukutanud kolmekümne türanni sekka.”²¹⁹ Kolmekümne türannia oli olnud jõukate aristokraatide diktatuur, mille juhid kuulusid Sokratese järgijate hulka.²²⁰ Ateena avalikkus teadis, et Kritias ja Alkibiades olid olnud Sokratese suured austajad ning õpilased. Xenophon kirjutab, et Sokratese süüdistaja väitel oli Sokrates oma kaasosalised pannud Ateena konstitutsiooni põlgusega suhtuma, öeldes neile, et on rumal valida linna valitsejaid liisu teel. Süüdistaja väitis, et säärased Sokratese argumendid õhutasid noori mehi sisseseatud poliitilist korda põlastama ja pöörasid nad vägivaldseteks riigipörajateks.²²¹ Sokrates oli avalikult tuntud oma ebatraditsioonilise religioossuse ja demokraatiakriitiliste vaadete poolest. Kritias ja Alkibiades olid rahva seas samalaadsete tegude poolest lausa kurikuulsad. Seega nähtigi nende Ateena traditsioone ja riigikorda õõnestava tegevuse taga Sokratese vaateid.²²² Kuni Sokratese õpilased ennast poliitilised areenil demokraatiavastaste isikutena tõestanud polnud, ei nähtud ka Sokratese õpetusi ohtlikena, kuid 399. aastaks oli olukord muutunud. Seega nähti Sokrateses äsjatoimunud sündmuste põhjustajat, tema õpetust noorsoole ja riigile tõepoolest hukutavana.

4.3. Religioosne süüdistus

Süüdistus jumalakartmatuse eest amnestiaga vastuolus ei olnud.²²³ Juba 430. aastatel oli vastu võetud dekreet, mille kohaselt võis inimesi jumalakartmatuses süüdistada.²²⁴

Platoni dialoogis Euthyphron” väidab nimegelane, et uute jumaluste tunnistamise süüdistus põhines Sokratese *daimonil*.²²⁵ Xenophon kinnitab, et Sokratese *daimon* oli tema

²¹⁸ Aristot. Const. Ath. 39; Xen Hell 2.4.43.

²¹⁹ Aeschin.1, 173.

²²⁰ Wallace (2007), lk.232.

²²¹ Xen. Mem. 1.2.9

²²² Ober (2011), lk. 171-172.; Rhodes (2007), lk.199.

²²³ Ober (2011), lk. 170.

²²⁴ Ostwald (1986), lk.528; Rhodes (2006), lk. 199.; Cartledge (2009), lk. 83.

²²⁵ Plat. Euthyph. 3b.

süüdimõistmisel ülioluline faktor.²²⁶ Nii Xenophoni kui Platoni kaitsekõnes räägib Sokrates oma *daimonist* avameelselt, nõnda kinnitades, et ta uusi jumalusi tunnistas.²²⁷ Nagu varasemas arutluses selgus, olid Ateena seadustel ja Sokratese käitumisel erinevad lähtekohad.. Kui Ateena seadused pärinesid tunnustatud jumalatel ja väljendusid rahva tahte kaudu, siis Sokratese jaoks defineeris seadused ja moraalse käitumise tema *daimon*. Kuna Sokrates oli minevikus oma *daimoni* sõna rahva tahtele ja kolmekümne türanni omale eelistanud, tõestas see, et tema *daimon* on talle olulisem, kui ükskõik milline võimuinstitutsioon, olgu see siis demokraatlik või oligarhiline.²²⁸ Sokratese jaoks oli küll üksikule ebaõiglasele teole kaasaaitamine moraalselt vastuvõetamatu (Salamise Leoni hukkamine), kuid teguviisi, mis oleks aidanud teisi ebaõigluse eest päästa, tema *daimon* ei nõudnud. Sokrates oleks võinud minna Salamise Leoni hoiatama, kuid läks selle asemel hoopis koju. Vaatamata sellele, et Sokratesel oleks olnud võimalus teisiti käituda, jäi ta terroriperioodi ajal Ateenasse ning jätkas oma tavapärast tegevust. Paljude jaoks, kes olid oligarhia kukutamise nimel oma eludega riskinud, mängis Sokratese otsus jääda Ateenasse ning tema lähedased suhted oligarhidega suuremat rolli, kui Sokratese kolmekümne türanni kritiseerimine ja keeldumine Salamise Leoni hukata.²²⁹ Ateenlased ei võinud ette aimata, mis tegudele *daimon* Sokratest suunab või mida tegemast keelab, ning kas need teod on kooskõlas Ateena demokraatia, seaduste ja rahva tahtega või mitte.²³⁰ Kindlasti mängis olulist rolli fakt, et Sokratese *daimon* ka tema kaaslastele nõu andnud oli.²³¹ Seega võis tekkida kahtlus, et ehk suunab Sokratese *daimon* tema õpilasi just demokraatiavastastele või jumalakartmatutele tegudele. Niisiis ei saanud ateenlased oma linna kaitsmise eesmärgil riskida Sokratese tundmatu jumalusega ja tema tahtele alluva Sokratese käitumisega, sest see ei allunud riigi ega rahva kontrollile.

4.4. Kõnestiil ja hoiak

²²⁶ Xen. Mem. 1.1.2.

²²⁷ Munn (2000), lk. 287.

²²⁸ Samas, lk. 287.

²²⁹ Ober (2011), lk. 167; 169.

²³⁰ Munn (2000), lk.287.

²³¹ Xen. Mem. 1.1.4.

Ateenlaste langetatud otsuse mõistmiseks on Sokratese kohtumõistmise kontekstis oluline peatuda tema kaitsekõne stiilil ning nüanssidel, mida Sokrates enda kõnes rõhutas.

Nagu varasemalt öeldud, väitis Sokrates, et jumalad on talle ülesandeks andnud tegelda filosoofiaga ning oma kaaskodanike küsitlemisega. Selle seisukoha esitaski Sokrates just oma kaitsekõnes. Nii Platoni kui ka Xenophoni esitatud kaitsekõnest torkab silma Sokratese uhkustav, üleolev, ennastkiitev ja provotseeriv kõnestiil, mis paistab tulenevat nimelt tema usust oma erilisse staatusesse. Sokrates sõnab, et kõige rohkem teeavad ateenlased tema surma mõistmisega kahju iseendile, kuna neil ei ole lihtne leida teist niisugust meest, kelle jumal Ateena linnale saadaks; nad jääksid ilma kingitusest, mille jumal neile saatnud on. Ta võrdleb Ateenat loiu hobusega, kelle ergutamine on tema ülesandeks.²³² Nagu eelnevast selgus, tegutses Sokrates enda väitel õilsa eesmärgi, kaaskodanike ja Ateena abistamise nimel, ning pidas ennast suureks heategijaks, filantroobiks, kes eraviisiliselt küsitledes igäühele suurima võimaliku heateo osutab.²³³

Ateena tava-kodanikest kohtunikud teda kindlasti samamoodi ei hinnanud. Ateenlased ei näinud Sokratese nõ erilises missioonis arvatavasti midagi tänuväärset. Et Sokrates oma tegevust jumalast tulenevaks pidas ja seetõttu end avalikult ülistas, võis tunduda ülimalt häbitu teona ja valmistas kaitsekõne kuulajatele pigem meelehärmi.²³⁴ Esiteks ei kattunud Sokratese jutt absoluutselt sellega, mida ateenlased kuulda soovisid: tegi ta ju jälle, isegi oma kohtumõistmisel, Ateenat ja selle kodanikke maha, rõhutades oma üleolekut teistest. Ta ei väljendanud vähimalgi määral kahetsust ega tunnistanud kordagi, et tema tegevusel võis vähimatki halba mõju olla²³⁵. See ei aidanud kindlasti ateenlaste sümpaatiat võita.

Sokrates sõnas, et kui ateenlased ka vabastaksid ta tingimusel, et ta enam filosoofiaga ei tegeleks, siis kuuletub ta pigem jumalatele kui neile, ning kuni elab, ei lakka filosoofiaga tegelemast ega rääkimast seda, mida ta tavaliselt ikka rääkinud on.²³⁶ Teisiti ta toimida ei saa ning pigem läheb ta surma.²³⁷

²³² Plat. Apol. 30e-31a.

²³³ Samas, 36b.

²³⁴ Friedell (2010), lk. 255.; Ober (2011), lk. 141.

²³⁵ Plat. Apol. 37a.; Munn (2000), lk. 285.

²³⁶ Plat. Apol. 29d, 30e.

²³⁷ Samas, 30b.

Taas ilmneb, et Sokrates peab jumalate tahet Ateena rahva omast tähtsamaks. Kui tema *daimoni* puhul oli see järeldatav loogiliselt, siis eelneva lausega kinnitab Sokrates selgesõnaliselt, et demokraatliku Ateena kodanike tahe ei ole tema jaoks ülim. Sokrates oli arendanud erilise kontseptsiooni enda vastutusest linna ees, mis oli ateenlaste soovist või käsust sõltumatu.²³⁸ Ükski Ateena demokraatlik institutsioon ei olnud Sokratesele säärast ülesannet määranud. Sokratese jumalik missioon põhines ainuüksi tema enda usul sellesse ning ateenlastel puudus selle üle kontroll. Sokratese väitel tulenes tema missioon küll jumalatel, ent kuna kohtunikud olid teadlikud Sokratese linna poolt tunnustamata *daimonist*, ning tema austuses Ateenas tunnustatud jumalate vastu kaheldi, ei võinud keegi kindel olla, missuguselt väidetavalt kõrgemalt jõult Sokratese ettemääratud tegevus pärines.

Teiseks kinnitab Sokrates, et tema õigeksmõistmise puhul ei oleks ta nõus oma senist tegevust lõpetama, isegi kui ateenlased seda nõuaksid, ning pigem on ta valmis surema. Kuna Sokrates enda tegevust ja selle tagajärgi ülimaks heateoks pidas ning nende võimalikku halba mõju ei näinud, ei olnud ta nõus oma harjumusi muutma. Seega oli ateenlastel pea võimatu Sokrates demokraatliku Ateena turvalisuse huvides õigeks mõista. Sokratese usk enda tegevuse positiivsusesse ja selle jätkamise vajalikkusesse oli kõigutamatu ning ateenlaste arvamus või käsud tema veendumusi ei muutnud.

Meletos nõudis Sokratesele karistuseks surmanuhtlust.²³⁹ Enne Sokratese lõpliku süüdimõistmist oli Sokratesel ateenaa seaduste kohaselt võimalus välja pakkuda alternatiivne karistus. Süüdimõistmise korral pidid kohtunikud valima süüdistaja ja süüaluse karistuse vahel.²⁴⁰ Sokratese valikust kumab samuti selgelt läbi tema hea arvamus iseendast. Sokrates pakub välja sellise karistuse, mille ta ise enda meelest suure heategijana ära teeninud on – austava eine riigi tseremoniaalses keskuses prütaneionis.²⁴¹ Kui Sokrates valinuks endale mõne alandlikuma ja realistlikuma karistuse, oleks jäänud võimalus, et ateenlased ei oleks Sokratest surma mõistnud. Sokrates mainib ka ise, et ateenlased määraksid talle karistuseks meeeldi pagenduse.²⁴² Kuna Sokrates endale ateenlaste silmis neid naeruväärastava alternatiivkaristuse pakkus, ei jäänud kohtunikel üle teist võimalust, kui Sokrates surma mõista

²³⁸ Ober (2011), lk. 154.

²³⁹ D. L. 2.5.40; Plat. Apol. 36b.

²⁴⁰ Ober (2011), lk. 146.

²⁴¹ Plat. Apol. 37a.

²⁴² Samas, 37c.

Eelneva põhjal võib väita, et 399. aasta Ateena kontekstis oli ateenlaste otsus Sokrates surma mõista igati põhjendatud. Ateena oli hapras seisus ning pidi enda demokraatliku riigikorda edaspidiste rahunete eest kaitsma. Nagu varasemalt selgus, nähti Sokrates tavapärase, Ateena demokraatlike traditsioone õõnestava sofistina, kelle tegevus kujutas endast Ateenale liiga suurt potentsiaalset riski. Talle esitatud süüdistused ei olnud alusetud – Sokratese õpilased Kritias ja Alkibiades, olid demokraatlike Ateenlaste arusaama kohaselt rikunud noored, ning Sokrates tõepoolest tunnistas uut, Ateenale tundmatut *daimonit*, kes oli talle kõrgeima autoriteedi allikas. Sokratese kohtukõnes esinev jumaliku missiooni rõhutamine, sellest tulenev üleolev ja ülbe suhtumine, lausa naeruväärse alternatiivkaristuse pakkumine ja kõige olulisemalt lubadus mitte iial oma tegevust lõpetada oli eelnenud sündmuste valguses ärritav ega jätnud ateenlastele muud võimalust, kui Sokrates surma mõista. Demokraatlikud ateenlased ei saanud sel kriitilisel perioodil riskida Sokratese õõnestava tegevuse jätkumisega, mis võisid viia äsjastele sündmustele sarnaste tagajärgedeni.

Kokkuvõte

Sokrates elas 5. sajandi Ateenas. Sellel perioodil leidsid demokraatlikus linnriigis aset olulised poliitilised ja intellektuaalsed arengud. Sajandi teisel poolel toimus Ateena ja Sparta vaheline Peloponnesose sõda, mis lõppes 404. aastal Ateena kaotusega. 420. aastatel oli Ateenas pead tõstnud oligarhiameelne aristokraatlik noorsugu, kes vastutas sõja viimasel kümnendil Ateenat raputanud kahe, 411. ja 404. aastal toimunud oligarhilise riigipöörde eest. Nende noorte õpetajatena teenisid elatist sofistid, kes kahtlesid jumalate olemasolus ning kes pidasid inimese loodud seaduste järgimise asemel lugu looduseadusest, mille kohaselt on tugevamatel õigus domineerida nõrgemate üle. Sofistid ei austanud demokraatliku valitsemisviisi ning nende poolehoid kuulus oligarhilistele ja despootlikele riikidele. Nad õpetasid retoorikakunsti, mis oli avalikus elus edu saavutamiseks oluline oskus. Enda ebatraditsiooniliste vaadete tõttu omandasid sofistid halva maine.

Aristophanes ja paljud teised ateenlased samastasid Sokratest sofistidega, mis on ka põhjendatud. Olgugi, et Sokratese õpilased Platon ja Xenophon kujutavad Sokratest enda teostes sofistidest kardinaalselt erinevalt, on suures osas tegu keerukal intellektuaalsel tasandil aset leidva subjektiivse hinnanguga. Ateenlaste arvamus kujunes peamiselt selle põhjal, kuidas Sokrates linnatänavatel käitus, mida ta rääkis ning mis ringkondadega ta läbi käis. Sarnaselt sofistidele kritiseeris Sokrates avalikult Ateena demokraatlikku riigikorda ja selle institutsioone, arutles poliitika, *nomose*, *physise* ja *arete* üle, ning tal oli ebatavaline suhe religiooni ja jumalatega. Sokratese ärritav küsitlemine sarnanes suuresti sofistide retoorikaga, kuna mõlema eesmärk oli tõestada oponendi vähest taipu ning leida vestluspartneri lausetes vasturääkivusi. Sokrates käis tihedalt sofistidega läbi ning teda ümbritses samuti aristokraatlikest noortest kaaskond, kes olid tuntud oma jumalakartmatuse ja oligarhiameelsuse poolest. Sokratese ühisosa sofistidega oli piisavalt suur, mistõttu ateenlased nägid teda selle grupi tavapärase esindajana.

Kui ateenlased Sokratese 399. aastal süüdi mõistsid, oli see tingitud Ateena poliitilise ja sotsiaalse olukorras, Sokratese sofistlikus kuvandi, tema õpetuse ja tegevuse ohtlikkuse ning kaitsekõnes esitatud seisukohtade ja stiili kombinatsioonist.

399. aasta kontekstis oli ateenlaste otsus Sokrates riigile ohtliku tegelasena süüdi mõista põhjendatud. Sõjakaotusest ja oligarhiliistest riigipööretest tulenevalt oli Ateena nii poliitilises, majanduslikus kui ka religioosses kriisis, ning ateenlased tegid kõik, et ennetada edaspidiseid potentsiaalseid rahutusi ja demokraatiavastast tegevust. Ateenlased nägid Sokrates kui tavalist sofisti, kelle senist tegevust ei olnud neil hiljutiste sündmuste valguses enam võimalik tolereerida.

Sokratesele esitatud süüdistused noorsoo rikkumise ja uute jumaluste tunnistamise osas olid põhjendatud. Sokrates oli olnud jumalakartmatute ning hiljutiste oligarhiliist riigipöörete juhtfiguuride, Kritiase ja Alkibiadese õpetaja. Ateenlased nägid Alkibiadese ja eriti Kritiase koletute tegude taga Sokratese õpetust, mistõttu peeti Sokratest nende kuritegude eest osaliselt vastutavaks. Sokrates tõepoolest tunnistas Ateenale tundmatut *daimonit*, kelle käsk oli talle Ateena rahva ja institutsioonide omast autoriteetsem.

Sokrates kaitsekõne stiil ja selles esitatud seisukohad aitasid tema süüdimõistmisele kaasa. Sokrates uskus, et kogu tema tegevus oli üdini positiivne ning tulenes erilisest jumalikust ettemääratlusest. Kuna Sokrates tunnistas Ateena rahva tahte oma *daimoni* omast vähemtähtsaks, ei olnud ta nõus enda senist teguviisi mitte mingi hinna eest lõpetama. Sokratese iseäraliku staatusega käis käsikäes kriitiline ja üleolev suhtumine Ateenasse ja selle rahvasse, millest tulenevalt Sokrates endale ateenlasi naeruvääristava alternatiivkaristuse pakkus. Sokratese ülbus mõjus ateenlastele ärritava ning vastuvõetamatuna. Kuna Sokratese teguviisi ei allunud ateenlaste kontrollile, ning kuna vastupidiselt Sokratesele nägid ateenlased tema tegevust ja õpetust ohtlikuna, ei saanud nad Sokratese tavapärase tegevuse jätkumist lubada. Sokrates ei jätnud ateenlastele teist valikut, kui oma surmamõistmine.

Allikad ja kirjandus

Allikad

1. Aeschin. 1 = Aeschines, *Against Timarchus*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D1%3Asection%3D1>) 21.05.2016
2. Aristot. Const. Ath. = Aristotele, *Athenian Constitution*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0046>) 21.05.2016
3. Aristoph. Pilved = Aristophanes, *Clouds*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0241>) 21.05.2016
4. Aristoph. Herilased = Aristophanes, *Wasps*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0044>) 21.05.2016
5. Cic. Brut. = Cicero, *Brutus*. (<http://www.attalus.org/old/brutus1.html>) 21.05.2016
6. D. L. = Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0258>) 21.05.2016
7. Ps. Xen. Const. Ath. = Pseudo-Xenophon (Old Oligarh), *Constitution of the Athenians*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0158>) 21.05.2016
8. Plat. Apol. = Platon, *Sokratese Apoloogia*. Teosed I. (Tõlk. Astrid Kurismaa) Tartu: Ilmamaa 2003, lk.7-46.
9. Plat. Charm. = Platon, *Charmides*.
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0176%3Atext%3DCharm.>) 21.05.2016

10. Plat. Crito = Plato, *Crito*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0170%3Atext%3DCrito>) 21.05.2016

11. Plat. Euthyph. = Platon, *Euthyphro*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0170>) 21.05.2016

12. Plat. Gorg. = Plato, *Gorgias*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0178%3Atext%3DGorg.>) 21.05.2016

13. Plat. Nom. = Plato, *Laws*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0166>) 21.05.2016

14. Plat. Meno = Plato, *Meno*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0178%3Atext%3DMeno>) 21.05.2016

15. Plat. Phaedr. = Plato, *Phaedrus*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0174%3Atext%3DPhaedrus>) 21.05.2016

16. Plat. Prot. = Plato, *Protagoras*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0178%3Atext%3DProt.>) 21.05.2016

17. Plat. Rep. = Plato, *Republic*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0168>) 21.05.2016

18. Plat. Soph. = Plato, *Sophist*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DSoph.>) 21.05.2016

19. Plat. Sym. = Plato, *Symposium*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0174%3Atext%3DSym.>) 21.05.2016

20. Plat. Theag. = Plato, *Theages*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0176%3Atext%3DTheag.>) 21.05.2016

21. Plut. Alc. = Plutarchos, *Alcibiades*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0006>) 21.05.2016

22. Thuc. = Thucydides, *History of the Peloponnesian War*. (Tõlk. Rex Warner) Penguin Books (1972)

23. Xen. Apol. = Xenophon, *Apology*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0212>) 21.05.2016

24. Xen. Hell. = Xenophon, *Hellenica*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0206>) 21.05.2016

25. Xen. Mem. = Xenophon, *Memorabilia*.

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0208>) 21.05.2016

Kirjandus

1. Annas, J. (2001). *Classical Greek Philosophy*. (Toim. J. Boardman, J. Griffin, O. Murray), The Oxford History of Greece and the Hellenistic World. Oxford, New York: Oxford University Press, lk.277-305.

2. Balot, R. K. (2001). *Greed and Injustice*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

3. Burkert, W. (1992). *Athenian Cults and Festivals*. The Cambridge Ancient History Volume 5: The Fifth Century BC. Cambridge: Cambridge University Press, lk.245-252.

4. Cartledge, P. (2009). *Ancient Greek Political Thought in Practice*. New York: Cambridge University Press.

5. Friedell, E. (2010). *Vanaaja kultuurilugu: Kreeka kultuurilugu II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
6. Guthrie, W. K. C. (1969). *A History of Greek Philosophy: Volume III The Fifth Century Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Hornblower, S. (2002). *The Greek World, 279-323 BC (Routledge History of the Ancient World)*. New York and London: Routledge.
8. Jaeger, W. (1986a). *Paideia: The Ideals of Greek Culture: Volume I*. New York, Oxford: Oxford University Press.
9. Jaeger, W. (1986b). *Paideia: The Ideals of Greek Culture: II. In Search of the Divine Center*. New York, Oxford: Oxford University Press.
10. Martin, T. R. (2000). *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*. New Haven, London: Yale University Press.
11. Munn, M. (2000). *The School of History. Athens in the Age of Socrates*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
12. Ober, J. (2011). *Socrates and Democratic Athens, The Cambridge Companion to Socrates*. (Toim. D. R. Morrison), The Cambridge Companion to Socrates. Cambridge: Cambridge University Press, lk. 138-178.
13. O'Connor, D. K. (2011). *Xenophon and the Envious Life of Socrates*. (Toim. D. R. Morrison), The Cambridge Companion to Socrates. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Ostwald, M. (1986). *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
15. Ostwald, M. (1992). *Athens as a Cultural Centre*. The Cambridge Ancient History Volume 5: The Fifth Century BC. Cambridge: Cambridge University Press, lk.306-369.
16. Raditsa, L. (1979). *The Collapse of Democracy at Athens and the Trial of Socrates*, Rivista storica dell'Antichità 9, lk.11-28.

17. Rhodes, P. J. (2006). *A History of Classical Greek World 478-323 BC*. Blackwell Publishing.
18. Rhodes, P. J. (2007). *The Greek City States: A Source Book*. New York: Cambridge University Press.
19. Rogers, B. B. (1924). *The Clouds: Introduction*. (Toim. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse), The Loeb Classical Library: Aristophanes. London: William Heinemann LTD, lk.262-264.
20. Sinclair, T. A. (2010). *A History of Greek Political Thought*. London: Routledge.
21. Wallace, R. W. (2007). *Plato's Sophists. Intellectual History after 450 and Socrates*. (Toim. Loren J. Samons II), The Cambridge Companion to The Age of Pericles. Cambridge: Cambridge University Press, lk.215-235.

Summary

The Sophists, Socrates and Democratic Athens

The aim of this thesis paper is to explore the reasons of Socrates' conviction in 399 BC by analysing his views and actions in the context of Athens' political conditions and society's intellectual movements in the 5th century BC. The first part of this paper gives an overview about Athens' inner and foreign politics, introduces the sophistic movement and its main ideas. The second part of the work compares Socrates' views with those of the sophistic movement and based on the comparison continues to analyse Socrates' conviction, the accusations said against him and the role of his defence speech. The research is in large part based on three ancient sources: Plato, Xenophon and Aristophanes.

Socrates lived and practiced in the democratic Athens of the 5th century, therefore being a contemporary of many important political and intellectual developments. In the second half of the century, between the years 431-404 BC, Greece was the battleground of the Peloponnesian War, which ended with the defeat of Athens. The last decade of the war was especially hard for Athens, since in addition to the atrocities of war, two oligarchic coups took place in 411 and 404, as well as fundamental religious scandals. Athens was in the middle of the century at its democratic peak, but in the 420s, the oligarchic aristocratic youth, also responsible for the coups in 411 and 404, stimulated antidemocratic criticism and opposition. The teachers of these young people were the sophists with their untraditional views on law, justice and religion. In addition, those young protagonists were known for a sharp critic on democracy. They doubted in the existence of gods and instead of honouring the laws written by men, they looked up to the laws of nature and were the agents of a perception, that the stronger ones have the right to dominate over the weaker. They spread these ideas within their pupils, the latter being strongly persuaded by such concepts, as well as taught rhetoric in order to gain political and social success.

Playwright Aristophanes and most of the Athenians saw Socrates as a sophist, but his students Plato and Xenophon describe him as the exact opposite of a it. Plato's and Xenophon's position towards Socrates is subjective and defending. The attitude of Athens' people regarding Socrates was more shaped by the way Socrates behaved on the streets of the polis, what he talked about and with whom he socialised with. Similar to the sophists, Socrates criticised publicly the democratic structure of Athens, conversed over politics, justice and virtues and had an unconventional attitude towards religion and gods. Socrates' provocative questioning was similar to the rhetoric represented by sophists – both of them tried to demonstrate the opponent's simple-mindedness. Socrates was often socialising with sophists as well as surrounded by aristocratic youth, who were well known for their impiety, oligarchic sympathies and antidemocratic actions. For the majority of the Athenians Socrates was “sophist” enough to be qualified as one.

Because of the defeat in Peloponnesian war and the oligarchic revolutions, Athens in 399 had reached a deep political, economic and religious crisis and did everything to prevent any impending revolts and antidemocratic activity. As Socrates was understood as a regular sophist, whose views and activity represented a threat, and especially in light of the recent events, the people of Athens decided not to tolerate Socrates' further praxis. In 399 BC, they prosecuted and sentenced Socrates to death.

The Athenians tried Socrates mainly for two charges: corrupting the youth and impiety. The accusations towards Socrates were justified. Socrates had been the teacher of Critias and Alcibiades, both known for their impiety and a leadership in the recent oligarchic coups. The Athenians saw behind their dreadful actions the teaching of Socrates and therefore considered him responsible for their crimes. It is also true that Socrates confessed of an unknown deity, whose orders were more important to him than the laws and orders of the Athenians and its institutions. Socrates' new deity, his teachings and its bad influence on the young Athenians were considered harmful and dangerous to a democratic Athens.

The style and the aspects of Socrates' defence speech did not foster his exculpation. Socrates believed that all his actions were completely positive and derived from godsend destiny. Socrates admitted openly that the will of the Athenians was less important than the will of god, and therefore he disagreed to renounce his views. Socrates' peculiar status was accompanied by a critical, arrogant and disdainful attitude towards Athens and its people. He

also suggested an alternative penalty, which was highly embarrassing for the Athenians. His arrogance was irritating and taking into account his potential threat to the future of Athens, the Athenians could not allow him continue the way he had lived and worked before. Socrates left the people of Athens no other choice but to sentence him to death.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

Irene Isabel Mileiko

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 05.07.1994)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Sofistid, Sokrates ja demokraatlik Ateena“,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

Mait Kõiv,

(juhendaja nimi)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, 25.05.2016 (*kuupäev*)